

A kitekintés elemei

Gondolatok a könyvtárban

[...] Roland Barthes írja: „Az irodalom mint *intézmény* és mint *mű* jelenik meg előttünk. Mint intézmény azokat a szokásokat és gyakorlatokat foglalja magában, amelyek az írásművek forgalmát szabályozzák egy adott társadalomban: ilyen az író társadalmi és ideológiai státusa, a terjesztés módjai, a fogyasztás körülményei, a kritika szankciói. Mint mű lényegében egy bizonyos típusú írott, verbális üzenetből áll.“ Az irodalom intézményi jellege esztétikán kívüli tényező, az irodalom tényleges alakulását azonban saját intézményisége messzemenően befolyásolja: az irodalom hivatalos intézménye és az irodalom tulajdonképpeni, emberi funkcióiból eredő intézménye, az esztétika között mindig létezik egy olló. Ennek tágassága hatalmas, ideológiailag alakított, az eszményi esetben az olló természetesen eltűnne, s az irodalom egyetlen intézménye az esztétika lenne. Ennek viszonylagos megvalósítási lehetőségeire elsősorban a korai reneszánsz művelődésének szerkezete szolgáltat példákat. Természetesen ellenpéldák is adhatók: a diktatúra vagy a nemzetbiztonsági állam mindig is alapvető kulturális feladatának tekintette a művészet hivatalos és mindenoldalú irányítását, változó sikerrel. Ismeretes, hogy a hitleri Németország kultúrájának java része emigrált, az esztétika érdekképviseletének ezt a szociológiai formáját választotta, az emigráció persze közvetlenül összefonódott az értékek és érdekek politikai védelmével is. A védelem fizikai ténye később az esztétikai érték kritériumává is lett, ugyanis határhelyzetben a hatalmi erőszak visszautasítása mindig közvetlenül esztétikai érték-tényezővé is válik, mivel az esztétikai tárgy ilyen esetben immannensen az igazság.

Az intézményes irodalom strukturális sajátossága (mivel elsősorban irodalom, és csak másodsorban intézmény), hogy sajátos komplementáris „háttérrel” rendelkezik, egy olyan informális struktúrával, amelyet saját informális intézményének lehet tekinteni. Az informális intézmények igen sokrétűek, és alkalommal csak olyan jelenségekre utalunk, mint amilyen egyes alkotók vagy alkotói csoportosulások hallgatása (nem elhallgattatása vagy magántermesztői válsága), az irodalom egészét megmozgató különböző természetű viták, a nemzetközi formában jelentkező impulzív kritika, vagy az irodalom bevett értékeihez és kifejezőmódjaihoz képest radikálisan újnak minősülő formák jelentkezése. Mindezek az irodalom egészének intézményi funkcióját, esztétikai és értékstruktúráját kérdőjelezik meg, illetve átrendezik a kifejezés teljes mezéjét. Hogy az átrendezés ténye mennyire tudatosul az irodalom jelenében, az természetesen történeti kérdés, viszont törvény az is, hogy a későbbi korokban mindig előtérbe jut az irodalom totális értékelésének perspektívája, felszínre kerülnek az elfeledett értékek. A funkcionális kritika azonban mindenkor a jelenben is érvényesítheti az irodalom saját informális intézményeinek az egészre vonatkozó értékimpulzusait, s az irodalom saját értéktudatának alakulása szempontjából ez látszik a kedvezőbb útnak, mivel a kritika ily módon az izléstételeket az irodalom egészének szempontjából alakíthatja.

Az előbbieken jellemzett esztétikai problémák intenciókká váltak a hetvenes évek romániai magyar irodalmában is, és az intencionáltság több úton-módon jelentkezett: elsősorban egy fiatal kritikusokból álló nemzedék kibontakozása révén („esszéíró nemzedéknek” nevezték őket), amelynek törekvései természetesen elválaszthatatlanok az intenciókat esszéiben már korábban megfogalmazó Bretter György munkájától. Bretter ugyan szubjektíve el tudta helyezni magát az alkotó marxizmus legutolsó hullámában (egyik nyilatkozata szerint „annak félresikerült terméke”), objektíve azonban mint ideológiakritikus és teoretikus radikálisan új kultúra-, humán-, egyén- és cselekvéseméletet követelt (és ennek kidolgozásában meg is tette az alapvető lépéseket). Az öt fiatal kritikus-teoretikus közös könyvéhez írott előszavában Bretter társadalomontológiai helyzetként a következőképpen jellemezte a fiatal gondolkodók irányultságának indítékait és intencióit:

„...lét partikularitásának ténye egyetemessé vált századunkban, holott az egyetemesség tudata sohasem volt annyira erőteljes, mint most. A partikularitás mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet hallatlan mértékben tudatosítja az egyetemesség követelményeiben gondolkodókat. Az egyetemesség forrásai (a gazdasági világerintkezés, a világkommunikáció), a kultúra (tudomány és művészet) egyetemessége és a világ egészét pusztulással fenyegető tényezők (atomerő, környezet-szennyeződés, a nyersanyagkészletek kimerülése, demográfiai robbanás) az átélt lét partikularitásának ellentmondásait mint a gondolkodás lehetséges tárgyát, mint a filozófia új lehetőségét tudatosítják. Elvileg: az ilyen problémákkal való teoretikus szembenézésre nincs alkalmasabb érzelmi indíték és realisabb helyzet, mint éppen a mi körülményeink között. Senki sem tudhatja, lesz-e elég tehetség, gondolkodói következetesség és, miért nem mondanók ki: kitartás, szorgalom, egyeneség ahhoz, hogy ezt a lehetőséget kihasználják, megvalósítsák, de ez még nyitott számukra, eddigi teljesítményeik szerint legalábbis.”

Bretter Györgynek a fentiekben megfogalmazott fenntartására pozitíve lehet válaszolni: éppen a partikularis létezés és az egyetemesség-tudat kiolthatatlan pszichológiai-személyiségi konfliktusai szolgáltatják az ehhez (ti. a teoretikus teljesítményhez) szükséges belső hajtóerőt. Az egyetemességigény az egyes elmélet-írók esetében természetesen különbözőképpen objektíválódott: Tamás Gáspár Miklós elsősorban az evidenciák megragadására alkalmas, számos történeti és elméleti elemmel építkező kulturális hermeneutikai szemlélet és módszer kialakításában tette meg az alapvető lépéseket, és esszéinek hatásos („liturgikus”) nyelvezete az evidenciák közvetítésében is igen vonzóan bizonyult. Molnár Gusztáv esszéinek kezdeti érzelmi moráljáról, az antinomikus pátostról lemondva az esszéírók közül a legmesszebb jutott el egy lehetséges kelet-európai humánontológia fogalmi rendszerének kidolgozásában, illetve az ehhez szükséges történetfilozófiai és politológiai reflexióban. Ágoston Vilmos (a könyve után megjelent esszéik következtetéseit is figyelembe véve) egy olyan nem-tradicionális esztétikai elmélet kialakítására törekszik, amelynek egyik alaptételeként az esztétikai érték szerves kapcsolataiban van az informális helyzet lényegi adottságaival, az utóbbi az előbbi ontológikus tételezéséhez járul hozzá. Szilágyi N. Sándor könyvének tanúsága szerint egy olyan sajátos nyelvi koncepció kialakítására tesz kísérletet, amelyben a nyelvi rendszer a nyelvelméletekben utóbb oly nagy szerephez jutott pragmatika és történeti szemantika meghatározottságaiban működik, s preegzisztens elméletében nagy szerepet játszik a társadalmi objektívációk általános törvényszerűsége, valamint az anyanyelvi tolerancia immanens humanizmusa és demokratizmusa.

E nemzedéknek a pályáján tehát a kezdeti természetes, impulzív kritika mozzanata kiegészült a teoretikus eredmények hozadékával. Végeredményben a társadalomelméleti reflexió és kutatás általában és a mi társadalmi, ideológiai és nyelvi helyzetünk reflexiója és kutatása konkrétan sokat nyert eddig is könyveikkel és egyéb írásaikkal, de a kezdeti breterri jellemzéshez visszatérve elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy tevékenységük legfőbb eredménye egy olyan racionális és szimbolikus rendszer potenciális kialakítása, amelyben adottságaink partikularis mozzanatai éppen az egyetemes kifejezés és kifejezhetőség struktúrájához, közvetve tehát a társadalomontológiai egyetemesség imperatívuszának szimbolikus formájához juthatnak; s egy kultúra életében mi sem természetesebb, életszerűbb és folyamatszerűbb, mint az új szimbolikus formák koegzisztenciája és egymást követése. A szimbolikus formák képesek közvetíteni a létezés evidenciáit, létét, értelemszerűvé tenni a létezést. Az új kulturális-szimbolikus formák — s ezt nem ismerte fel a neokantianus hagyományokra alapozó formaelmélet, de felismerte az angolszász nyelvi analízis, a szimbolikus interakcionizmus amerikai elmélete és a társadalmi szimbolizmusokat kutató francia iskolák — a társadalmi cselekvés mozzanatai, egy szimbolikus-cselekvési komplexus elemei, amelyek persze sajátos művelődésszociológiai és cselekvésszociológiai hagyományok, feltételek és törvények szerint érvényesülnek.

De ha a fent jellemzett teoretikusok képesek megteremteni egy új racionális-szimbolikus struktúrát (és a szimbolizmust sokan — alapvetően elhibázott módon — irracionális alakzatként értelmezték, abba az alapvető tévedésbe esve, hogy nem vették észre a szimbolizált tények, igazságok, ítéletek és értékek természetét, a szimbolizmust tehát leszűkítették a jelölők, a kifejezés síkjára), akkor ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy a teoretikus felismerések csak akkor képesek a morális érzelmet, az érzelmelek alakzataivá, a személyiség energiáivá szerveződni, ha párhuzamosan a művészet tartalmi és kifejezésformáiként is megjelennek és hatnak.

A romániai magyar irodalom, a gondolkodás abban a helyzetben volt, hogy a hetvenes évek közepén valóban meg is jelent a lírikusoknak egy olyan csoportja, amely ezúttal a művészi szimbolizmus eszközeivel kívánta kulturális és

életattitűdjét az esszéíró nemzedékhez kapcsolódva művészi formákban kifejezni. Ez a törekvés, ez az intenció néhány olyan könyvben tárgyiasult, amelyek pusztán tartalmi és kifejezésbeli értékeiken túl magát a líra státusát és fogalmát is újraértelmezték; ez pedig már esztétikai reflexió kiindulópontjává és elemévé válhat.

Ennek az újraértelmezésnek — a radikalizmus egyfajta kifejezésének — ismét több szintje és dimenziója van, és az alábbiakban csak néhánynak a jellemzésére vállalkozhatunk. Elsősorban az a tény érdemel figyelmet, hogy a fiatal lírikusok műveiben (ugyanis maga a költemény, illetve a vers fogalma is további értelmezésre szorul) különválnak a hagyományos funkciók, amennyiben az egyes kezdeti költői rendszerek perspektívaválasztása a létezés saját partikularitásának lírai funkcióvá tételében valósul meg. Ezek a perspektívák különválasztják a tárgyi lét egyes vonatkozásait, és diszkrét lírai funkciókká teszik azokat, ugyanakkor a kifejezés módszertana is tárggyá válik, módszertan és tárgy együttesen lesznek a tartalmi megvalósítás struktúráivá. A perspektívák, lírai funkciók és metodológiák, az egyes technikák azt eredményezik, hogy a befogadó kétségtelenül jobban teszi, ha együttesen olvassa el Szöcs Géza, Adonyi Nagy Mária, Palotás Dezső, Körössi P. József és Cselényi Béla könyveit (és természetesen sok más fiatal költő verseit), ugyanis ily módon olyan koordinátarendszer birtokába kerül, amely már evidens módon jelzi, hogy itt egy roppant felelősségteljes és néhol elmélyült létanalízissel van dolga. A metodológiák kollektív jellemzésére sem találhatunk jobb terminust: analízis és indukció, olyan logikai módszerek és attitűdök ezek, amelyek kizárják a későbbi dogmatikus perspektívát. Ha evidenciává válik az, hogy a líra nem lehet a kijelentések rendszere (vagy kijelentésekhez igazodó rendszer), akkor további evidencia az is, hogy ez az alapviszony a későbbiekben is megváltozhatatlan — amennyiben a fiatal költők nem kezdik axiomatizálni állításokká lefordított kérdéseiket, amennyiben az analízis céljait szolgáló diszkrét lírai funkciókat nem kezdik esztétikán kívüli tényezők hatására az egyes rendszerekben egységesíteni és harmonizálni, a radikalizmust így egyfajta felvilágosult manierizmusba átvinni-átmenekíteni.

Ha az egyes funkciók egyéni elemzését kívánnánk elvégezni, akkor a következő fenomenológiai kép alakulna ki:

— A nyelv sajátos lehetőségeit, a nyelvi szemléletmód mélységeit, a magyar nyelvnek e technikai civilizációhoz idomított metafora-immanenciáját kutatni és felhasználni (amely egyben az élet elsajátításának a görög művészet techné-fogalmára emlékeztető módja is) a líra feladata, mert semmi más nem képes ezt a nehéz parancsot a pszichoszemantika és az érzelmek szintjén megvalósítani, a kultúra funkcionális változásának tényét és parancsát az egyéniségbe beépíteni. Ime, hogyan jelentkeznek a fent jelzett elemek és parancsok Szöcs Géza egyik versében: „A tanya a rettenetes, oldalról / jövő hajnali fényben, a gyümöl / csös fái alatt felejtett hatalmas, / derlepte kakukkos óra és a kert- / kapu kenetlen csikorgása! A / döglött tengeralttjáró a száraz / kútban és a másikkban a színet / cserélő víz, amelyben még a bé- / kák is megvörösdnek, mikor a / férj megcsokolja az aszszonyt! / minden hunyorog az elviselhe- / tetlen oldalfényben, keskeny re- / pedés fut végig a férfi hangján, / aztán cölöpléptekkel távolodik / irgalmatlan szőrös irhacsizmájában. / Megreccsennek ereszteikben a / kedves kicsi repülő szerkezetek.“ (*Ballada és környéke. A szakállas farkas [Népmonda-feldolgozás]*) Ebben a versben a (balladafeldolgozóként) hagyományosnak igazán nem nevezhető módon kerülnek együvé olyan nominális szerkezetek, amelyek a *tanya* és a *tengeralttjáró*, a *gyilkos szerelem*, a *filmfelvételi technika* motívumvilágaira utalnak. Másfajta kulturális tárgyválasztás esetén a nyelvi explorációnak is más vonatkozásai kerülnek előtérbe ebben a költészetben. Szöcsnek vannak olyan versei, amelyeknek nyelvi kulturális állaga és allúziórendszere a nyelv immanens ideológiájának megváltoztatását célozza; ha egy 1848 előtt használatos terminussal akarnók ezt kifejezni, akkor azt mondhatnánk, hogy az ő lírai szemléletében a vers funkciói közé tartozik a „közbatárság“ nyelvi technikájának kidolgozása is. És ennek a nyelvi-kulturális gesztusnak nyilvánvaló társadalmi finalitása és hatása van. (Természetesen ennek szükségességét — éppen az irodalom informális intézményi törvényszerűségeinek megfelelően — mások is felismerték. Szilágyi Domokos az általa „hurraul kikelet“-nek nevezett nyelvet saját költészetének nyelvi immanenciájában igyekezett meghaladni — sikerrel. De más, hasonló kísérletekre is felfigyelhetünk: a szer- vesség más, egyelőre diszharmonikusabb dimenzióiban Kányádi Sándor is ezt teszi.)

— Ha a vers az élet technikai elsajátításának eszköze lett (elsősorban az egzisztencia-megismerés közvetlen esztétikai eszközeként), akkor esztétikailag reflektált versfunkcióvá válik, hogy maga a sajátos nyelvhasználat is az emberi szociális cselekvés egyik eleme, illetve központi típusa. Ezt a funkciót gyakorlatilag először az aktivista költészet vállalta mint a líra legfontosabb vonását magára. A het-

venes évek fiataljainak költészetében (sokszor a versformáknak gyökeresen ellentmondva) e funkció nyelvi-poétikai tárgyasulási igazán jelentősek. Ennek természetesen nyelvi következményei vannak: a nyelvi lokúció, illokúció, illetve perlokúció (Austin és nyomában Searle nyelvanalitikai terminusai) természetes arányai az utóbbi kettő javára tolódnak el, erre a költészetre általában jellemző a perlokúció és illokúció szerkezetek sajátos többlete. Ismét ennek következménye, hogy a leírásokról a performanciára tevődik a hangsúly, s a nyelvi performatív megnyilatkozások mindig cselekvési szimbolizmusok. Mivel velük kapcsolatban kevésbé lehet igazság-problémáról beszélni (még sajátos esztétikai-szimbolikus értelemben sem), e költészet egyes kritikussai a jelenséget valószínű újfajta és elvetendő irracionálisnak, illetve antiracionálisnak tartották, nyilván, az esszéírók kritikussaihoz hasonlóan módon fel nem ismerve, hogy itt egy újfajta szimbolikus rendszer-intencionáltságának és nyelvi-poétikai valóságának a belső strukturális aspektusából kell kiindulni.

— Egy másik, igen fontos lírai funkció a látomás egyre változó technikájának a megteremtése. Az előzőekben volt már szó arról, hogy például Füst Milán *Esztétikája* a látomást a műalkotás egyik generatív elemének tekinti, ezen túl azonban társadalomlélektani fontosságú képesség az, hogy rendelkezünk önmagunk felfogásának és megismerésének képi modalitásaival, allegorizálási technikáival. A fájdalom és révület természetű allegóriájának egy igen szép példáját Adonyi Nagy Mária könyvében találjuk: „Szekért fáj az egész erdő / akik lejöttek valamikor / sátoros léptekkel / az álom fehér csapásain / nekiindultak a havasoknak / távolodó léptű éjszakában / és bután megették / a legelők mérgefogaikat / utána csodálkozva ittak a kutak szájából / források torkából / és égve elaludtak / a forróságtól / szep-temberben / akár egy torokcsipő fulladt játék után / Dér-szemük csobbant még egyet.“ (*Sok éve már*) Egyetlen allúzió van ebben a versben: vajon minek a szimbólumai az ózek?

— További funkció az, hogy meg kell találni az abszolút negativitásból építkező attitűd pozitív metaforáit. A líra csak így lehetséges, s nem nélkülözheti a formális pszichológiai evidenciákat. Palotás Dezső kifejezésében: „*Hát csontig hámoztuk a lelkünk* — / halkan riszált bársony-zenére / dőlt a néger fekte vére. / Vadak és értelmesek lettünk: / sok jó ember kis helyen várja, / hogy valaki már befejezze / az éneket. Kinek lesz mersze. / Ronggyá szakadt a néger szája.“ (*4/7 szonett* — Az én kiemelésem — E. P.) Vagy máshol, ugyanez: „Annakelőtte, ha ütöttek, / hasadtam s két kő volt kemény — / de akadt olyan hülye szobrász / álnok üreget vájt belém. / Aztán elment. Vagy visszavitték, / fontos ez?... / En meg harang lettem. / Nem kő — ércek fonákja vagyok, / magamnál több: egy lyuk a lelkem.“ (*Kőharang — csendélet műteremben*. Az én kiemelésem — E. P.) Az eredmény természetesen ismeretes és előrelátható: „...komoly lettem és imé, menten / engedelmessé nőtt a lelkem.“ (*IV. Férfiúdal — Farkas verse*) Persze, a lélek nem nőhet (esetleg alacsonyodhat, aljasulhat) pusztán engedelmessé, s ezért ennek a könyvnek a finális szarkazmusa: „Hát mi bajom van, ó, mi bajom lehetne!“ (*Rövid hősköltemény*) Van attitűd? Bizony, van attitűd: Palotás Dezső esetében ez sajátosan nyelvkritikai úton is kifejeződik: az igei szerkezetek értelme megmaradt ugyan, de jelentésük az attitűd haptikus terében megváltozik.

— A vers mint az egzisztenciális kogníció eszköze az élmény struktúrájának átalakítására is szolgál, elsősorban a rendszerélmény jellege változik meg. A különböző egzisztenciaszférák egymással való helyettesítése (az egzisztenciális metafora) az aktuális világot mint számos lehetséges világ egyik esetét fogja fel, s ily-keppen mint nem-szükségyszerűt. Cselényi Béla verseinek egyik alaptörekvése: eloszlatni a szükségszerűség mítoszát, rámutatni szemléletünk tehetetlenségének világtérítő erejére. S arra, hogy tulajdonképpen ebből a szemléleti tehetetlenségből származó világban élünk, mert: „még nincs ősz gyermekek / csak semmi gesztenye-gyűjtés / most vitték hatvan avart a zúzdába“ (Természetesen itt sem lehet nem felfigyelni a nyelvjáték alapú szimbolizációra, a fiatal költők technéjében fontos szerepet játszó, sok kulturális allúziót lehetővé tevő eljárásra.)

A líra eme fentebb jelzett funkcióinak előtérbe kerülése mind egy sajátos szimbolikus életvilág kialakítását szolgálja, s a költői szó ebben az életvilágban nyeri el igazságát és finalitását. Ha szűk is ez a világ, a jelentős szimbolizmus tulajdonsága az, hogy az alapvető szemérmesen nem deklarált értékek felől (a kimondás és hangoztatás csak a nálunk amúgy is megtalálható költői dogmarend-szer erősítését [?] jeltené) egyre újabb világok és értékek felé terjed, az eviden-ciák felé. Ennek a logikája, ahogy a *Sri Isopanişadban* olvasható, az, hogy „Az emberi élet teljessége csak a teljes egész szolgálatában ismerhető fel. Minden más világi szolgálat — legyen az szociális, politikai, közösségi vagy éppen bolygóközi

— befejezetlen marad addig, amíg össze nem kapcsolódik a teljes egésszel. A teljes egésszel való összekapcsoláskor a szerves részek is teljesek lesznek magukban.”

Irodalmunk informális intézményeinek működési mechanizmusa egyben a történeti perspektíva módosítását is megköveteli, a jelen nézőpontját pedig sajátosan osztja meg és polarizálja. A fentebbi funkciók által jellemezhető szimbolikus életvilágot a közösségi transcendencia és az interszubjektív kegyelemlehetőség oldaláról megalapozó költészetnek tekinthető Balla Zsófia érett lírája, ugyanakkor egy ilyen típusú szimbolikus rendszer belső konstrukciók törvényszerűségeit, egy matematikai típusú költői neoracionalizmust követő intencionáltság fényében vizsgálható Mandics György líra-rendszere. Természetesen szemlélődésünket a személyiség és a cselekvés, a formális életmozzanatok epikai világára is ki kellene terjesztenünk, s itt csak jelzésszerűen említhetjük meg, hogy a fiatal prózairók (elsősorban Bogdán László és Mózes Attila) a határhelyzetek ethosából következtetnek létünk etikai-axiológiai evidenciáira, azokra, amelyekhez a lehetséges morálnak igazodnia kellene.

Úgy tűnik, hogy a formális artikulációk analitikája mellett az esztétika számára csak az axiológia marad a tudományos és reflexív tételezések támpontja. Mert, ahogy Körössi P. József írja: „háttal a tükörnek / komolyan kellennem / halálotat életemet / komolyan kellennem / a tükröt.” Egyetlen értékválasztási gesztus összekötheti a komolyság gyakorlati maximájában megragadott életet és a tükörrel szimbolizált művészetet. Az esztétika megmutathatja a művészetnek az életre mutató axiológikus elemeit, a kitekintés elemeit, egyébként ezt a képességét is a művészetnek köszönheti.

Ennyi mindig elmondható az esztétikáról, több aligha, hiszen minden, ami több, az már őt magát is meghatározza. Platón *Theaitétosz*ának egy helye arról vall, hogy „Az egyes dolgok mindig eltérően fejlődnek a maguk szükségessége szerint. Következésképp, ha minden folyik és alakját szüntelenül változtatja, akkor törhetetlen folyásukban a létezők átalakulnak.” Ezt állítólóg Hérakleitosz mondta, bizonytalan töredék. Értéke amiatt óriási, mivel Hérakleitosz még nem mondhatta, Platón pedig még nem merte mondani (ezért tulajdonította Hérakleitosznak).

Az esztétika az élet és a művészet szüntelen változásának és folyamatának kettős reflexe, s amennyiben maga is változás, a fenti tulajdonos nélküli, tehát a szellem igazságtartományához, evidenciáitárhoz tartozó mondathoz hasonlóan maga is csak így — mint változás és evidencia — jelezheti kettős tárgyának természetét és határait.

Részlet egy nagyobb tanulmányból.

Egyed Péter

Fiatalok prózája

Kolozsvár utóbbi éveinek román próza-irodalmát ha csak felületes vizsgálatnak vetjük is alá, a fiatal írók eddig nem tapasztalt özőnével találkozzunk; e fiatalok nyilvánvalóan az írásművészet legmagasabb csúcsainak meghódítására töreknek, programszerűen illeszkednek bele egy valóban modern irodalom új áramába, legidősebb, legmaibb kérdéseinket tárgyalják, ám ezeket az egyetemes-ség minőségi ellenőrzésének vetik alá. Legjobbjaik határozott művészi egyéniségeként hívták fel magukra a figyelmet már első jelentkezésükkel, műveik joggal váltják ki mind a kritika, mind a széles olvasóközönség érdeklődését, elismerését.

A metaforizálásra való hajlamot, a mai emberi üzenet szimboliztikus megfogalmazását tapasztaljuk Eugen Uricaru prózájában, első könyvétől (*Despre purpu-*

ră) kezdve, egyre igényesebb művészi megfogalmazásban (*Rug și flacăra, Antonia*); ma a nemzeti múlt történelmi implikációjú hangsúlyai vagy az elbeszélés nézőpontjának realista jellegével vonja magára a figyelmet (*Mierea*). Ege-tően időszerű témákról ír politikai regényeket Grigore Zanc (*Conul spre Nord-Vest, Cădere liberă*), precíz analitikus stílusban; Zancnak rendkívüli érzéke van egy társadalmilag fontos területen szabad mozgást igénylő ellentétes emberi magatartások polemikus szembeállítására. Az introspektív prózát tartja eszményének Vasile Sălăjan, *Coborînd spre Nord-Vest* című regényében. Ez az önvizsgálat a valóság kutatásának szélesebb talaján érvenyesül következő regényében (*Săptămîni de dragoste*). Radu Mareș könyve (*Ana sau pasărea paradisului*) érdekes epikai formát valósít meg, a Faulkner-

ből levezetett módszert bonyolult jelképiség felé viszi, majd ezt az írásmódot szabadon folytatja novelláskötetében (*Cel iubít*), mely tulajdonképpen ábragyény, hiszen rejtett gondolati összefüggést teremt a novellák között. Patologikus esetet ír le Constantin Zărnescu (*Clodi Primus*), etikai kicsengéssel a kötelességről; a főhős lényeges társadalmi elvárásoknak úgy tesz eleget, hogy azokat emberi kiteljesedése fontos feltételeként értelmezi. Marcel Constantin Runcanu a mai kérdések feltárásában drámaibb hangot üt meg, kissé bonyolult, némiképp nehézkes, de mély rezgésű stílusban írt könyvével (*Sepia*); a szó szoros értelmében vett epikusnak bizonyul, kedveli a sztorikat (*Nostalgiu secrete*), ezeket azonban figyelemreméltó drámai feszültséggel telíti. Valeriu Varvari (*O mie una zile risipite*) sejtelmes lírai prózát ír; Mircea Ghițulescu mintha a stílust részesítené előnyben (*Orașul fără somn*); Radu Țuculescu a banális, jelentéktelen tényekből épülő világ egyetemes következményei vonzzák (*Portocale și cascadori*); Cornel Coțuțiu érzékeny moralistaként teszi fel a kérdéseket (*In căutarea altui final*); Maria Baciú érzelmes homályba burkolt visszaemlékezésekre hajlamos (*Tăceri și fugă*); Nicolae Vereș regényére (*Zebrele pasc în cocotieri*) az ironia, a parodisztikus hangvétel a jellemző; Ștefan Damian *Portrete de familie* című könyvében kortárstípusok foglalkoztatják.

A valóban érdeklődésre méltó művek teljes számbavételének igénye nélkül e sorok írójának szándéka hangsúlyozni, hogy ma Kolozsvárt a fiatal írók egész nemzedéke él, akik új lendületet adnak az epikának, új dimenziókat biztosítanak

a kortárs román prózának. Ha valamikor Agárbiceanu vagy Pavel Dant az erdélyi próza ragyogó hagyományainak folytatóiként tartották számon, ha Victor Papilian vagy Ion Vlasiu szerint értékelték, hogy mennyire képesek ezt a vonalat — melynek elindítója Ion Slavici volt — továbbvinni, vagy ettől elrugaszkodni, a felszabadulás utáni kolozsvári román prózairó nemzedékek igyekeztek műveikkel az egészbe illeszkedni, az egységes román próza vonulatába, az „erdélyi”, „moldvai” stb. korlátozó jelzőket beolvastva egy egységes nemzeti irodalom forró magmájába, melyben az egyéni különbségek jelentették és jelentik azt, amit gyakran így nevezünk: különbözőség az egységességben. A kolozsvári román prózairók csoportosulása, bár a közelmúltban még elég kevés író számlált, széles színskálát képviselt, Dumitru Mirceától és Teofil Bușecantól Grigore Beuranig és Pavel Aioanei-ig, s a kortárs román irodalom legelső vonalának olyan képviselőiig, mint D. R. Popescu, Augustin Buzura, Vasile Rebreanu. Talán éppen a művészi kifejezőmódnak szabadon választott formái tették lehetővé, hogy itt Kolozsvárt az utóbbi években pezsgő alkotói légkör alakuljon ki, s a város, mely valaha a költők városa volt, napjainkban egyformán a kritikuské, drámaíróké s nem kevésbé a prózaíróké is, akik csoportosan jelentkezve eredeti értékeket hoznak létre, és országos viszonylatban valóságos prózaíró iskolát alakítottak ki.

Az itt élő és alkotó számos és jelentős prózaíróról senki sem hagyhatja figyelmen kívül, aki a kortárs román epika fejlődésének áttekintésére vállalkozik.

K. E. fordítása

Constantin Cubleşan

Csiki László jelentései

A teljes magyarázat elvéről lemondani nem fényűzés, nem veszteség, hanem helyzet. Ennek fölismerése, hogy egy (élet)műnek több megközelítése lehetséges, amelyek más-más struktúra-hálót emelhetnek ki, amelyek különböző ideológiával olvasnak, amelyek a történelem többjelentését a maguk módján uniformizálják. Másrészt annak belátása, hogy egyre kevésbé beszélhetünk az adott kultúrán belül egyetlen alkotásról, amikor cselekvésként mindinkább az életmű érvényes. Tehát a kultúra kezdő ideológiája számára hovatovább csak az egységösszefüggés elve működtethető.

Hogy Csiki László súlyosodó műveiről szólva az itt olvasható jelentéstoredékek az előbbi részfölismeréseket mentségként vagy szándékként hasznosítják-e, arra nem kell válaszolnunk. Csiki, fölismerve a művészet igazi lényegét, a van-volt funkcionális musától a lehet felé tart, a jelentést folyamatnak tekintve a történelem (történelmünk) értelmét igyekszik megközelíteni. Ezért válhatnak művei egyre inkább történelembe ágyazódó formákká. Nyilván, a lehet-ben a pusztulás is benne van, de ez nem az értelem köre, nem történelem, ez „csak dialektika”.

1. *Az idő szemei (Kellékek)*. Bukarest,

1972. 7.) tételezhetik magukat a lírai szubjektumban, egyesítve a látás közön-
 séges, természetes pillanatát az asszociá-
 ciók lényegracionalitásával. Ez a kap-
 csolódás a látszólagosság és a látszatelv
 ellen jöhet létre (ez Csiki egyik fontos
 jelentésmotívuma), azért csak feltételes
 módban, mert a lírai megismerés — a
 metaforák és az asszociációk dacára is —
 lépcsőzetes, ha nem akar lemondani az
 értelemről, a racionalitásról sem. Ezen
 a szinten az olyan fölismerések, mint a
 béke zuhanásképesége a kikiáltott biz-
 tonság és bizonyosság látszatrendjében,
 a lírai logikát követve elvezetnek az em-
 lékezés terére. Még mindig ugyanarról
 a versről beszélve, el kell mondanunk,
 hogy az emlékezés, akárcsak a történe-
 lem, nem semmithető, még akkor sem,
 ha mások emlékeire emlékezünk, az
 egyensúly elmondott jelzői a kiplakátolt
 homogenitás közt elkerülhetetlenül tény-
 ként és luciferként működnek. Hiszen
 hiába történeti a létezés, ha a „kíégett
 szemek csigaházai“-nak látható jelentése
 átnyúlhat a jelenbe. Ez a tudati hagyó-
 mány nem erősíti a szubjektum bizton-
 ságérzetét, s ha képesek vagyunk a sejtés-
 ésre (a sugalmazás, az alluziók haszná-
 latára), akkor az élet kézenfekvő-banális
 értelmezése (és nem magyarázata) helyett
 rájöhethünk: kénytelenek vagyunk néha
 saját megvakításunkat átélni és tudni.
 De éppígy: a kijelentés felébredheteti
 bennünk a kérdőjelet is. Akárhogy is van,
 ha már elfogadtuk az idő szemeinek
 ilyen létezési lehetőségét, benne, de
 szemben a történelemmel, felfedezésünk
 köre a negatívításé. E ponton az emléke-
 zés létezésünk (nemcsak történeti, de tör-
 tenelmi) heurisztikájának lesz az alapja.

Ha pedig lírai megközelítésre ítél-
 tünk, nehogy túl kirívóak legyünk e
 tájban, csak óhaj- és vágy-gesztusunk
 lehet, ami — létezők lévén a létben —
 nem kevés, de nem is sok: szinte sem-
 mi. „Ó, tedd uram, hogy — — csak
 higgyek.“ A pusztá hitért könyörgő ér-
 telm, amely már amúgy tisztában van
 saját lehetséges, megtervezett létével,
 már itt, a kötet első versében letelepszik
 a tragikum felátójára. Vajon elmozdul-e
 onnan? Elmozdul-e abban az időben,
 amely van, de nem konkretizálható, nem
 írható le, és nem magyarázható? Van,
 mondjuk, mert rendelkezünk az idő tu-
 datával, az időnek megfelelő tér azonban
 megfoghatatlan, mert megnevezhetetlen,
 kiszájtított. „A kétezer-negyvenharmadik
 emeleten a hatmillió-kilencszázezeredik /
 ajtó az enyém“ (Kellékek, 10.). Ráadásul
 a térben található dolgok nem felelnek
 meg a kellene idejének. Az élet elemi
 tárgyai csak az „állandó idő“ tudatosítá-
 sára jők, s az emlékezés a valóság
 racionális rendezőelvévé válik.

Képes-e azonban az emlékezés annyira
 kitágítani az időt és a teret, hogy az ön-
 értékű, jelentésfosztott tárgyak össze-
 egyeztetetlensége már ne legyen lát-
 ható és érzékelhető? A pontosabb kérdés
 viszont így hangzik: szerepel-e mindez
 teleológiájában? Másrészt pedig: lehet-e
 egyáltalán az emlékezés a jelen tudata?

A lírai, asszociatív racionalitásnak a
 világban (történelemben!) való jelenléte,
 ha fölemelkedett a reflexió szintjére, és
 forma után (nemcsak esztétikai, de a létezés
 és a történelem formája után is) sóvárog,
 nem térhet ki a szembené-
 zés/szembesítés elől. A természetes világ-
 nézet és az erre építő történelem egy
 meghatározott állapota számára az érte-
 lem vagy a forradalom kihívása nem va-
 lami harc kezdetét jelenti, csupán a sem-
 mités ködgilotinját ingerli maga ellen.

*Mert kövel dobtam, útszéli szavakkal,
 kenyérrel dobtak vissza s más javakkal —
 magukhoz aláztak a jámbor gyávasággal.*

(Kellékek, 15.)

A szubjektum viszonya a történelemhez,
 majd önmagához is kétértelművé „kény-
 szerül“.

*Hát hazudtam magamnak őszinteséget,
 s most engem magyaráz minden részlet,
 hogy eltakarja tőlem az egészet:
 kiszakít,
 kizár.*

(Kellékek, 16.)

A kétértelműség nem lehet a teljesség
 kategóriája, s a hit kényszerzubbonya
 nem biztosíték még az egyneműsége.
 A szubjektum bizonytalanságra ítéltetett,
 mert ahol a látszat a valóság, ott hogyan
 lehet bizonyítékot fölhozni? Marad az
 egyetlen bizonyosság: a tragikum.

*De azt tudni kéne: igazam az igazság-e,
 s a hangok, mik századok óta a csendbe
 belefagytak,
 s széttrombitálják minden ünnepen,
 századok óta a csendbe belefagytak,
 s szét kell trombitálni minden ünnepen?*

(Kellékek, 17.)

A megkövített jelentések betörése a már
 megkérdőjelezhető igazság terébe/ide-
 jébe: a történelem kijátszása. Sejthető,
 nemcsak eszmei, hanem ontológiai kiját-
 szás is ez.

*Megyünk, verjük előre magunkat
 a holnapi nyugalommal —
 Előre, előre, előre —*

(Kellékek, 20.)

A hitté magyarázott kényszerűség hely-
 zetében mihez kezd önmagával és a tör-
 ténelemmel a lírai-racionális szubjektum,

ha lehetősége és adottsága is egyben valami olyan, ami a jövőhöz tartozik, pusztán hit, és kiiktatja a jelenlévő valóságot? Mihez kezdhet, ha nemcsak tárgya kétértelmű és ködszerű, ha a kétértelműség eléri a tárgy és a viszony tudatát is: a verset mint formát?

2. A főntiekben ideológiai csapdákról beszéltünk, az öntudat kódosítási eljárásairól. A *Kamaszok* (in: *Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*. Kolozsvár, 1971. 5.) fölvilantja a szembenézés és a demitizálás lehetetlenségét: ha egyszer a hitet valószínűsítve emeltük, menekvésünk csak önmagunk kijátszása felé lehet; a megölt hatvány hiányzó hatványdala helyett mi magunk vagyunk kénytelenek énekelni. De megérzi-e és megéri-e valaki lenyelt kérdésünkben a kétségbeesettséget, didergő hangunk visszhangját?

... És hurra

visszhangzik a falakból újra —

(Kellékek, 24.)

És megéri-e valaki a költészet iménti választát, a metaforába menekült tragikumot?

A hiány vibrálási máris kivehetőek, csaknem képesek a formára, ám a hallgatás még előtérbe engedi a felszólító módú vágyat, ami nem lehet mindig jellemző a társadalmiság felé tartó lírára. És a vágy legtöbbször elégtelen, ha a történelem megköveteli, hogy pontosabban kijelöljük helyünket és időnként benne, ha a történelem fölcsókol, hogy értelmet adjunk aktusunknak, ne csak látszatot. A cselekvés alapja viszont az általunk fölismert igazság lehet, de mihez kezdünk akkor, ha az igazság formája maga a szubjektum?

ha magamra voltam, mint az alvó,
csak védtelen, mint a gondolat —
az igazságnak boldog formát:
kitaláltam magamat.

(Kellékek, 31.)

A líraiság sok mindent megenged, de az epikumban az én nem tetelezheti magát anélkül, hogy az őket ne tenné lehetővé. Ez a probléma különös hangsúlyt kap az első prózakötetben (*Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*), ahol a fiatal értelmiséginek a tehetetlenség terébe szorult hatalmonkívülisége kap szociológiaiailag autentikus formát, s látványként a már-már életformává merevedő, gesztusérvenyű kívülállás és ritualizáltság. Sem Csiki poétikája szerint, sem szociológiaiailag nem tekinthető mindez a kamaszromantika áldatlan következményének, még akkor sem, ha a *Maturandus* (in: *Cirkusz... 8.*) kamasza még csak a jelentéstelen gesztust ismeri, csak a szubjektum és a társadalom számára nem meghatározó érvényű „talán nem” álla-

potát. Ennek ellenére, társadalom és felelősség, a társadalmiságba való belépés vágya az epikai konstrukció emelkedeti szintjén már teljes tudatossággal jelenik meg. „— Milyen jó, hogy maga nem tudja, mi az, hogy szimbólum...”

— mondja a menedékházból távozó kamasz. Az önáltató gesztus mint cselekvés és pótcselekvés: a *Kezdetben vala az ige* (in: *Cirkusz... 78.*) fiatal értelmiségije számára nem pusztán egy átmeneti élet- és létforma fogalmai, hanem a tragikum, az ebben való megrekedés veszélyének a kategóriái is.

A fölismérések egyike versben és novellában egyaránt: a világ számunkra kellékként létezik, és alakítható lenne. Am egyelőre körülményeink tárgyakként, dolgokként vagy magukat mindegyre meghazudtoló eszmékként vannak jelen tudatunkban, bár tudjuk: a jelentés létezik, s az értelem felé tart.

A házaknak, autóbuszoknak
előbb jelentése, végül lelke lesz.

(Kellékek, 49.)

Így a mindennapi élet látszatrendszeré mögött a jelentés megtalálása kikerülhetetlen. A létezés szemantikája nyelvi szinten működik, mert a hit a látszat, a becsapás mitológiája csak nyelvi lehet. A valóság is sirnivalóan csak nyelvi, a nyelven, a beszéden kívül csak esetlen gesztusokra, a mindennapi élet esztétikájának ismétlésére vagyunk képesek — sugallják a *Kezdetben vala az ige* figurái. Nemcsak cselekvésbeli, de jelentésbeli sivárság is ez, amit nem képes megszüntetni semmilyen szerepjátszás.

Az értelem megfoghatatlansága, a cselekvés meghatározhatatlansága mellé felsorakozik a történelem, az idő, a tér megfoghatatlansága. A második prózakötetben (*Az idegen város*. Bukarest, 1974) a tematika bővülése nem az egyedüli pozitívum, nagyon fontos a formai választás tudatos kidolgozása. Ha ezt a kidolgozást tekintjük, akkor a kötet három darabjának a sorrendje: *Az út szélén*; *Az idegen város*; *Bevándorlók*. Csiki rájön, hogy a történelem megkerülése lehetetlen (ilyen értelemben idézhetjük a *Kellékek Áttűnés-ciklusát* is). Az első empirikus stádiumban a történelemmel a maga közvetlenségében kerülünk szembe, *Az út szélén* marginalizálódott hősét a történelem úgyszólván megszólítja. Ez a közvetlenség esztétikai vonatkozásban a mimézis birodalma, s ennek a közvetlenségnek a formai elfogadása a forma önpusztulását jelenti, a narráció szakadék-szélére húz. *Az idegen város* már a formai absztrakció megvalósítása mellett (ami *Az eladott nagyapó*ban lesz majd tökéletes) jelentések viszonyrendszerét is

képes fölmutatni. Itt az absztrakt tér, az absztrakt és ködszerű viszonyok hatása fordított: nem spekulációként győz meg, a valóság lényegi újratemtése már ez. Akárcsak a *Bevándorlók*, amelyet formai modell-kérdésnek tekinthetünk. A tulajdonképpeni történet után áll „A szerző hajdani iskolai dolgozata”, ami nemcsak a formai absztrakció jobb megértését célozza, itt a jelen történelem mítoszkeletkezésének a mechanizmusát is működni látjuk, szinte útmutatást az értelem sokrétűségének használatára, a transzcenzusok jelentőségére.

A történelem nem kerülhető meg, mondtuk, de a vele való szembenezés sem lehet példabeszédbe ágyazott. A jelképekre mint jelképekre való nosztalgikus emlékezés megidézés, mint a *Kellékek Post-scriptum* ciklusa. A jelen történelemnek a kérdést a múlt csak ritkán teheti föl, s nem így jelenidejűsíthető. Úgy látszik, akár prózáról, akár versről legyen szó, meg kell járni a formátlan-ság és a jelentés kifinomodásának útját is (a *Kellékek* kötet negatív példatárából az ABC, valamint az *Európa megint* ciklusokat idéznénk). Érvényessé válik az „engem magyaráz minden részlet, / hogy eltakarja tőlem az egészet” fenomenologikus fölismerése. Furcsamód előtérbe kerül egyfajta szójáték-vers, s az olyan részletek, mint az „összecsukható forradalmak”, nem mentik az egészet. Így csak a nyelvelméleti-szintaktikai kísérletezés érdekes (vö. pl. *Kellékek*, 87.) és mutat előre a következő verskötet aszociativitása felé. Érdekes módon ez a technika is történelemtermék, valaminek az ellenképe, amit itt nem értelmezhetünk.

Összefügg mindez azzal a tehetetlenséggel, amelynek a történelemhez csak fintora lehet. A nyelvi fintor a következő kötet filozófiai-módszertani előképe a magyarázatban. Ennek rokona a cselekvésfintor (pl. *Az út szélénben* a baleset mint foglalkozás, vagy a *Kezdetben vala az igében* a römikocka-festés).

„Vannak pillanatok, korok, amikor mindenféle azonosulás lehetetlenné válik, mert mi magunk válunk kétségessé a közösségben, ami az életünk szövege” — mondja Mészöly Miklós. Csiki első két prózakötetében a társadalmiság kérdésességének a fenomenológiája ez, amikor a szubjektumhoz viszonyított hierarchiában a beszéd és a cselekvés ritualizálódik, az értelem ellen támad. A hierarchia pillére nem létező, eszmei, csupán óhaj, ezért a szubjektum azonosulási szférája a problematikusság. Nyilván a problematikusság a történelmi helyzet szorításában és az említett formai megvalósulásban nem képes transzcendálódni. A természetes közvetlenség az ural-

kodó, nyelvben és gesztusokban egyaránt, s ez a közvetlenség nem alkalmas metaforára vagy szimbólumra, szétszórttá és megfoghatatlanná teszi a jelentés folyamatát, megkérdőjelezi az értelmet. Nincs autentikusság (ez a két prózakötet legjobb részmegevalósítása), hacsak nem az teljes hiánya. A körülményeknek nincs formájuk, csak a gesztusok töltik ki ritkásan a meghatározhatatlan teret (kocsmá, menedékház, idegen város, a város), az időről szinte semmit sem közölve, de annak pontos tudatát föltételezve. Az ábrázolt (és nem modellált) viszonyrendszerben az én és a társadalom problematikussága fokozottan jelenik meg, de nem juthat el a formáig, hiszen nemcsak ő maga, rendezőelve is problematikus az írói beszédben.

Az azonosság kérdésének fokozott jelenléte Csikinél nem magyarázható pusztán a szubjektum szintjén. Mindezekelőtt fontos megjegyezni, hogy az azonosság- és önazonosságkeresés aktusa, amely különös hangsúllyal van jelen első két prózakötetében, hogy majd esztétikailag és szemantikailag magasabb szinten jusson el a kérdés érvényes megfogalmazásáig a legutóbbi verskötetben. Hiszen a szubjektum oly meghatározatlan eszményei nevében nem teheti lehetővé, az alternatívák szintjén nem tekintheti kétségtelennek a közösséget vagy a közösség hiányát. A közösség homályos valami, jelenléte és megléte árny- és ködszerű. Ilyen megvalósulásban nem az őket tetelezi az énben, hanem a mást.

Ebben a pillanatban lehetetlenné válik a kommunikáció, ami semmiképp sem magyarázható az elidegenedtség egyszerű sémájával, hiszen a viszonyok lehetetlenségéből fakadó szituáció. Talán ennyiből is világosan érthető, hogy a formátlan-ság nem tekinthető teljes mértékben a szerző kudarcának. Egyébként is a problematikusság, a fiatalok hatalmonkívüliségét és marginalizálódását talán Csiki írta meg a legjobban a kamasznovella-divatok idején. Itt a történelem kudarcáról van szó, illetve csak annyiban a szerzőéről, amennyiben még hisz a mimézisben, noha a mimézisnek már nem teljes mértékben. Az út szélén a mimézis teljes kudarca, s a tulajdonképpeni búcsút a közvetlen funkcionálitástól a *Bevándorlók* valósítja meg. A megmaradó karteziánus forma, a transzcendálás és a nyitott jelentés lehetővé tételével, a konnotáció-technika megváltoztatásával új értékrendszert állít föl többi két kötetében, valamint drámájában, az *Öreg házban*.

3. A forma a struktúra lehetősége, mondja Wittgenstein. A lehetőség pedig már nem a valóság rabszolgája; a le-

hetőség a forma jogán már művészet. Továbbá, sem a lehetőség, sem a művészet nem mondható ki, nem határozható meg pontosan kijelentésekben. A művészi beszéd csak azt tartalmazhatja, amit nem tartalmazhat, csak azt mondhatja, amit nem mondhat, de paradoxona ontológiai meghatározásához tartozik. Ebben a vonatkozásban Csiki legutóbbi verskötetének (*Szombat. A bűvár hazamegy*. Bukarest, 1977) fülszövege művészetfilozófiai töredék, olyan fölismerés, amelyet az elmélet még hosszú ideig nem tud pontosan kifejtteni. Az a szövegelméleti/szemiotikai tétel, miszerint egy mű előzetes poétika megvalósítása, jelen esetben explicite is így van. Hogy mennyi ebben a kétségbeesett erőfeszítés a meghatározhatatlan, a kisajátított szférájának a kommunikálása érdekében, ki tud arra válaszolni?

Persze semmi ok a kétségbeesésre, hiszen a vers létfeltétele a hiány, a költészetben újratemtett jelenségek, tárgy-állapotok és viszonyok ennek a hiánynak a szolgálatában állanak. Nem mondhatunk le a transzcendenciáról. A költészet gondolkodásmód is. Ezért érthető a szinte teljes jelenidejűsítés, s ebben az állapotban, amely történelmileg monolitikus — és nem a gondolkodásforma következtében —, csak az út szükségszerűsége tudatosulhat, az „út a valamihez“.

valami hirtelen szükségszerűséget az egyenlőben!

(*Szombat*, 25.)

Ez így nem pusztán költői felkiáltás (a költői kérdés analógiájára). A „tegnap alóli fölszabadulás“ csak a jövővel válhat teljesérvényűvé és teljesértékűvé. Am ahol az egyszemélyes forradalmak kerülnek előtérbe és válnak lehetségessé, ott hogyan beszélhetünk jövőről, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a jövő fogalma sokszor a szabadság szinonimájaként funkcionál?

Szabadság!

Szabadság. Sz — mint Vers.

(*Szombat*, 11.)

Mindehhez gondoljuk hozzá az *Út a valamihez* (*Szombat*, 25.) utolsó tiz sorát, amely voltaképpen öt, s ami lényegében a „nem!“ és a „léssen az ige“ időkontasztja, a jelen-jövő terében/idejében. A rejtett vágy a történelem felfüggesztése.

Másrészt a jelek nemcsak változnak, illetve kapnak más jelentetett, a jelek ki is sajátíthatók, a jelek értelmének kifícámitása a történelem degradálódását követi (lásd a *Jél* című verset — *Szombat*, 28), ezért Csiki csak az össze-

függésekben biztat, így is csak azért, mert maga teremtette rendszer ez, idegen tudat és más öntudat számára kisajátíthatatlan, a más tudatnak nem lehet kódja hozzá. Akinek pedig van, az miért sajátítható ki, különösen ha a reflexió módszerében saját kényszerhelyzetének útvesztőire ismert?

Ámde a teljes azonosság kisajátíthatatlan csak, ezért válik majd az egyetlen bizonyossággá. De milyen is ez a bizonyosság?

Ragyogok legtisztább kétségbeesésként e sötét végtelenben.

(*Szombat*, 65.)

Ezentúl minden egyéb: táj, otthon, aszszony, élet, emlék csak nehezen kerülheti el sorsát, a kisajátítás logikája könyörtelen. Védekezni? Hogyan? Lehet-e kérdésekkel védekezni?

Miért éltek az életemmel, ti furcsa idegenek?

(*Szombat*, 53.)

Szerencsére, a történelmet ha nem is lehet meghatározni, a történelemről a bűvár sejtethet néhány dolgot, mint a *Lupus in fabula* 7. versében:

Pókerezünk, emlékezünk, és este van.

— 1514

— 1848

— 1867

— Passz — mondom,

kacsáztatok, és nyertem. 1974.

(*Szombat*, 37.)

Ez ugyan a tárgynak és körének csupán a küszöbe, de kell-e magyarázni a teremített teljességet? Csak a hiány ösztönöz radikális újratemtésre. A költészet tehát nem időtlen, akronikus, csak az idő kimondhatatlan, csak az idő szűk.

...fél lábon állnak az emlékeink.

(*Szombat*, 44.)

Egyik lehetséges kulcsszó: emlék.

...kimondhatatlan idő van.

Tegnap elszállt az utolsó,

a V betű is, kitisztult a táj.

(*Szombat*, 45.)

A katonaszobrok helye az emlékezetben — a táj.

(*Szombat*, 47.)

Másik lehetséges kulcsszó: táj. Nagyon sokszor. És ez nem statisztika. Ez történelem.

Megyek: betűzöm

a történelmet a sűrűtől errefelé.

Értelme azonos a tájjal.

Kimondhatatlan, de ismerős.

(*Szombat*, 46.)

Nemcsak a történelem választhatja a szubjektumot és játszhatja ki, mint az *Óreg házban*, a szubjektum is választ-hat.

*Egy kést látok:
ő lesz az unokám.*

(Szombat, 50.)

Hogy ez a lehetséges választás irreális és csupán szimbolikus, az nem is más kérdés, hanem más szituáció.

*Elképzelem a jelent:
kiabálás közben hallgatók.*

(Szombat, 57.)

Nemcsak a lét, a gondolkodás és a forma taktikája is ez. Lehetnek kultúrák, népek, amelyeknek léte és lehetősége korlátozott: a beszéd. De a lehetőség magában hordozza a pusztulást, mondjuk immár másodszer. Aminek nincs formája, az nem létezik, illetve nem számunkra létezik, hanem a kisajátítás számára.

*Valami táj van valahol.
Csupa hiány.*

(Szombat, 59.)

Védekezzünk?

*Minden szóval fogy az otthonunk.
Eltanulják mások.
Hallgathatók, az is hiába.*

(Szombat, 58.)

A teljes azonosság alternatívája?

*Mind több a hely bennem a
veszélynek.*

(Szombat, 74.)

Mindez azért, mert a kézzelfogható dolgokat belepi a hiány, és a hiánynak tere van és ideje? S ami valóság, az a metafora senki földje. Hiányzó lényeg.

Az alkalmazott poétikai szabályt két idézettel világíthatjuk meg.

*Keresztelő Szent János feje a nyakán.
Keresztelő Szent János feje a kezében.
Keresztelő Szent Jánosnak csak egy
feje volt.*

*De mi tudjuk, mi történt —
és ez már művészet, felebarátaim.*

(Szombat, 87.)

*Úgy leszek,
mint két szó közötti űrben az igazi
értelem,
melyre nincs szavunk.*

(Szombat, 136.)

Természetesen, ez már nemcsak poétikai szabály alkalmazása, hanem választás is. De mit választhatunk akkor, ha a történelmet nem választhatjuk? Talán a történelem kihívását, ahogy azt megkísérli Csiki az *Óreg házban* vagy *Az eladott nagyapó* című kötetben (Közös-vár-Napoca, 1977), ahol a látszatrendszer és a valósággá előléptetett illúziórendszer formailag is teljes érvényű lehetséges döbbenetét modellálja. Ezekre itt most már csak utalunk, ugyanis mind a kötettel, mind Csiki dramaturgiájával, úgy véljük, külön, egy elkövetkező, alaposabb és pontosabb tanulmányban kell foglalkozni, akárcsak az utóbbi évek egyik legfontosabb verseskötényével, a *Szombat. A bűvár hazamegygyel*.

Különben a magyarázat: választás is. A töredékesség mint forma a magyarázatban: szituáció. De a remény is választás. Reményünk pedig Csiki legutóbbi két kötete alapján, valamint a történelemnek felteendő kérdések alapján: a még történelemfilozófiailag körülíratlan, meghatározatlan, még csak álmainkban és intuíciónkban körvonala-zódó (közép)kelet-európai költészet és regény.

Boér Géza

Román—magyar eszmeközi kapcsolatok

A társadalomtudományok múltja iránt érdeklődő olvasó várakozással veszi kezébe Balázs Sándor monografikus összefoglalóját.* Alighanem a szerző legjobb könyve ez, mert a Gusti-féle szociológia és a nemzetiségi önismeret kapcsolatának felkutatásával nemcsak újat

nyújt, hanem többet is, mint a predesztinációról vagy a fatális létéről írott könyveiben. Ebben a „kritikai tanulmány”-ban célratörően és korszerűben oldja meg kitűzött feladatát. S ez akkor is elmondható, ha a szerzővel nem mindenben értünk is egyet.

A *Szociológia és nemzetiségi önismeret* kétségkívül legnagyobb érdeme az, hogy részletekig menően kimutatja a mo-

* Balázs Sándor: *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

nografikus falukutatók hatását az erdélyi magyar társadalomkutatók munkásságára. Bakk Péter nagyenyedi tanárkodása idején például megszervezte az enyedi képzősök lapádi munkatáborát, ahol Gusti elképzelései szerinti felmérő munkát végeztek. A román monográfusok mintájára Szabó T. Attila vezetésével falukutató tábor működött Bábonnyban. De az erdélyi magyar kutatók részt vettek a román lakosságú falvak monografikus felmérésében is. Venczel József, az egyik legjelentősebb magyar szociográfus közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Gusti-iskolával. A Muscel megyei Stănești-en tartott tanfolyamon magyar kutatók is tanultak. Balázs Sándor azt is számba veszi, hogy a magyar kutatók nemegyszer részesültek biztatásban Gusti professzor, Octavian Neamtu és mások részéről. Gusti — H. H. Stahl, Octavian Neamtu és Anton Golopenția társaságában — megjelent a bukaresti Koós Ferenc Kör egyik ülésén, és kifejezte azt az óhaját, hogy a románok és magyarok együtt dolgozzanak. A Gusti-iskola folyóirata nemegyszer foglalkozott a két nép életének azonos vagy hasonló vonásaival. A fő találkozási terület a faluprobléma volt: éppen az azonosságok és hasonlóságok tették lehetővé a „többszöri visszaigazolást”.

Balázs Sándor tények sokaságával bizonyítja a Gusti-iskola hatását az akkori erdélyi magyar folyóiratok — a *Korunk*, az *Erdélyi Helikon*, az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* — szemléletének és szerkesztésének alakulására. Rámutat arra, hogy a *Korunk* írásokat vett át a *Sociologie Românească* folyóiratról, az *Erdélyi Helikon*ban Szabédi László ismertette Gustinak a huszonöt éves egyetemi tanárkodása emlékére rendezett ülésen mondott beszédét, s ugyanebben a folyóiratban Szabó István tájékoztatta az olvasókat a bukaresti iskola eredményeiről. Az *Erdélyi Múzeum* is foglalkozott a kutatócsoportok jelentősebb alkotásaival, Gusti könyvéről (*Sociologie monografică, știință a realității sociale*), valamint Traian Herseni és H. H. Stahl könyveiről jelentetett meg elemző írásokat. Balázs megjegyzi, hogy a Gusti-iskolához való közeledés nem jelentett feltétlen csatlakozást; például Venczel József nemzetiségi létet kutató munkájában „új hangsúlyokkal gyarapodott az elmélet”.

Turnowsky Sándor 1929-ben, jóval azelőtt, hogy a Gusti-iskola a bukaresti Tei negyed munkásainak helyzetével foglalkozott volna, a *Korunk*ban háromrészes tanulmányt közölt a vidéki munkásságról (*Adatok a vidéki munkásság életéhez*). Ez a tanulmány — Balázs szavával — „mezsgye-kijelölő funkciót töltött be”.

Ugyanitt jelent meg Nagy István *Dolgozó lányok* (1938), Jordáky Lajos *A kolozsvári ipari munkásság* (1938) és *A téglagyári munkások* (1939) című írása. A faluszociográfiaik közül említést érdemelnek Kovács Katona Jenő, Incze Lajos és Szabó Árpád tanulmányai a harmincas évek végéről. E szerzők nem elégedtek meg a gazdasági keresztmetszetek bemutatásával; arra törekedtek, hogy a magatartásról, a gondolkodásmódról is hiteles adatokat szolgáltatssanak. Fenntartás nélkül elfogadható Balázs Sándor értékelése: „A Korunkban közölt konkrét szociográfiai írások — még ha nem is folytattak elméleti polemikát ezzel az állásponttal — gyakorlatilag kritikailag viszonyultak a tézishez, s a társadalmi determinizmus elmélete alapján az egymást módosítást, a gazdasági tényezőktől a »pszichikai keretek« felé mutató meghatározottságot, az eszmei világnak a társadalomra visszaható funkcióját érzékeltették. Ennek alapján méltán állíthatjuk: a Korunk vonala a hazai magyar társadalomelméleti irodalomban a Gusti-iskola megbecsülve-túlhaladását szolgálta. S ez általában jellemezte a baloldali állásfoglalást.”

A kisebbségi önismeret jegyében kibontakozó falukutatók azonban nem tudtak a Gusti-iskola mérhető eredményeket felmutatni — elsősorban a hatóságok állandó zaklatása, közbelépése miatt. A bábonyi táborozás Gusti közbenjárására indulhatott meg, de a nagy hírű professzor tekintélye sem volt elegendő a hatóságok bizalmatlanságának és erőszakosságának eloszlatására. A tudományos kutatásoknak egyáltalán nem kedvező mostoha körülmények között is keletkeztek olyan jelentős alkotások azonban, mint Mikó Imre vagy Szabó T. Attila könyvei, amelyek méltán kerültek a társadalomtudomány klasszikus értékű hagyományai közé.

Balázs Sándor könyve — ezt vitathatatlan értékei elismerése mellett kifogásolom — a Gusti-iskola módszerét, a monografikus módszert bizonyos értelemben abszolút mércévé emeli, megfelelően arról, hogy a valóság megismerésének, így a nemzetiségi önismeretnek is többféle módszere és eszköze lehet. Másrészt olyan vállalkozásokat is a monografikus iskola hatásának tulajdonít, amelyekről ez nem mutatható ki. Bár hangsúlyozza: „a hazai önvizsgálat elméleti-gyakorlati gyökerei szerteágzóbbak voltak, semminthogy ezt a magunk felé fordított szociológiát egyszerűen Gusti-követésnek lehetne nevezni”, mégis azt írja például, hogy a népfőiskola gondolata, amellyel Balázs Ferenc Mészkon próbálkozott, „a miniszter Gustitól eredt”. Vagy: „Balázs Ferencet

egyébként egész *gyakorlati* tevékenysége alapján a Gusti-elképzelések megtestesítőjének tekinthetjük, még akkor is, ha az *Erdélyi Fiatalok* munkatársa nem *alkalmazta* a Gusti-féle falu-főlemelő eszméket, hanem inkább *maga fogalmazta meg* őket és érvényesítette. (A szerző kiemelései.) Ha jól értem: az eszméket Balázs Ferenc fogalmazta meg, és ő is érvényesítette, mégis mást követett. Hogyan lehetséges ez? Balázs Ferenc művei és tevékenysége elég bizonyosságul szolgálnak eszméi forrásvidékének felderítésére, ezért nem szükséges ezzel foglalkoznom. Balázs Ferenc figyelmét nem kerülte el a falukutatók munkája, az ő példaadásuk is buzdítóan hatott elgondolásaira. Igaz, szerzünk a *jegyzeteiben* (250.) analógiát emleget, és nem átvételt, a kritikának azonban, s az olvasónak is, a könyv törzsszövegét kell alapul vennie: a jegyzetekben írottak nem jelentenek mentséget a törzsszövegben megfogalmazottakra.

Arról is lehet vitatkozni (mert Balázs nem bizonyítja), hogy segítette-e a *Hittelt* a Magyarországról visszaverődő Gusti-hatás is. Igaz, hogy Szabó Zoltán a társadalomkutatás célját „Gusti-módon vagy legalábbis ehhez közelállóan fogalmazta meg” — ezzel szemben Gustinak és iskolájának korai hatása inkább a *Fiatal Magyarság* folyóirat körüli csoportosulásnál mutatható ki.

Balázs Sándor könyvében a társadalmi jelenség teljességének megismerésére való törekvés azonos a Gusti-iskolával, illetve annak hatásával. Ilyen eljárással azonban a hatás, per analogiam, bármely szociológiai irányzatnál kimutatható. De az is érthetetlen, miért kell mindenkitől a monografikus iskola mintájú tanulmányt számon kérni, Domokos Pál Pétertől éppúgy, mint Bözödi Györgytől, azzal indokolva az elvárást, hogy „egyéni vállalkozásként nehezen képzelhető el sokoldalú, adekvát önfényképezés”. (Már maga az „önfényképezés” kifejezés is zavar, mert egyrészt nem hiszem, hogy a tények magukat „fényképeznek”, másrészt a nemzetiségi önismeret, amit Balázs sem tagad, a történelmi múlt, a nyelv, a hitelet stb. részjelenségeinek megismertetésével árnyalataiban gazdagodik, s enélkül nincs teljes kép.) Ezekkel az észrevételeimmel nem akarom kétségbe vonni Balázs Sándor helyénvaló megállapítását, hogy olyan erdélyi magyar szociológia, amelyre a szociográfusok alapozhattak volna, nem volt, s ezért Gustinál keresték az elméleti és módszertani eligazodást.

A könyv újlag igazolja, hogy a romániai faluszociológia és a népi írók mozgalmának — s alkotásaiknak — kölcsönhatását és különbségeit az eddigiek-

nél árnyaltabban kell tanulmányozni. Egy lényeges különbséggel szeretnék röviden foglalkozni, ami a múltat kutató figyelmét nem kerülheti el. Németh László írja romániai utazásáról szóló esszéjében: „valójában hatalom és jótörekvések, jótörekvések és közszellem közt van melyebb szakadék, semhogy egy Gusti itt [Magyarországon] szóhoz juthasson. [...] Nemcsak az ember és ember áll közelebb a románsághoz, mint nálunk, de közérdek és hatalom is.” (*Magyarok Romániában*) Hasonló következtetésre jutott Mikecs László is: „Gusti nagy érdeme, hogy a falubanés komoly feladatait kutatja a román értelmiségi ifjúsággal. Az ösztönzés az egész keleti Európában a levegőben lóg, mint eső előtt a sűrű felhő. Nálunk vihar kíséri, veszekedések, törvényszék, duzzogás s bűnös tájékozatlanság. Tán seholy oly nyugodtan s oly nagyon pártolva nem vizsgálhatja az ifjúság a népet, mint Romániában.” (Mikecs László: *Románia*) Miért fontos az állami támogatás, a királytól juttatott pénz? A legjelentősebb népi írók — Illyés Gyula, Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Zoltán — a neobarokk társadalomban, mivel kritikájukkal a társadalom megváltoztatásának szükségességét igazolták, ellenzéki magatartásra kényszerültek a hatalommal szemben. A román faluszociográfusok nem. A közigazgatási és népi centralizációra törekvő fiatal román nemzeti állammal olyan államismereti tudományra volt szüksége, amelybe a faluismeret is belefért, s ezért a kutatókat nem kényszerítette az ellenzék közé. Ha azt tette volna, a polgár és bojár osztályérdekeket megtestesítő centralizációt is akadályozta volna. Az uralkodó körök Romániában sem gondoltak gyökeres társadalmi változtatásokra. Az osztályuralom egybeesett a bürokratikus centralizációval, s emellé húzódnak a tudományos valóságismeret programjába foglaló monografikus iskola is. A népi író *módszert* tanulhatott tehát ettől az iskolától, *magatartást* vagy kritikai viszonyulást nem. A román szociográfus ugyanakkor a népi író munkájában a módszerek hasonlatosságát figyelhette, és a kritikától felkavart közérzet lázgörbőjét. A nemzetiségi kutatók sem voltak — nem lehettek — a körülmények kegyeltjei: helyük csak ellenzéki lehetett, különösen, ha kiléptek a nemzetismeret köréből, s a nemzetiséget mint sajátos érdekű közösséget akarták megismerni.

Balázs Sándor elemzi a két világháború közötti nem marxista mozgalmak és folyóiratok ideológiáját is. A konkrét tényanyag feltárásával és rendszerezésével jelentős szolgálatot tesz kulturális

multunk jobb megismerésének. Különösen az *Erdélyi Fiatalok* mozgalmának értékelése és bemutatása elismerésre méltó. E mozgalom tevékenységére Szabó Dezső mellett a Gusti-iskola gyakorolta a legjelentősebb befolyást: falusegítő alakokat szerveztek, faluszemináriumokat tartottak, falufüzeteket jelentettek meg — Gusti módszerét tudatosan alkalmazták a kisebbségi lét megismerésére.

Nem hallgathatom el viszont, hogy Balázs nem tud szabadulni attól a kettős-
osztó felfogástól, amely szerint az egyik oldalon helyezkednek el a történelmet biztosan ismerők, akik „a történelem futószalagjáról” csak helyesen és ésszerűen ítélkeznek, a másik oldalon a szükségszerűen tévelygők — szándékaik, nem pedig teljesítményük szerint osztva őket ebbe vagy amabba a kategóriába. Az ilyen beállítás azért nem elégítheti ki a tudományos igényeket, mert lényegi tartalmától fosztja meg az alkotást és a személyi viszonyulást. Ezért olyan mondatokkal kell áthidalni az így keletkező szakadékokat az elemzett művek és az értékelő szubjektum között, amelyek előre gyártott elemekként kerülnek a szövegbe, például: „az elvontan helyes elvárás saját ellentétébe csap át”, „az alkotó saját magával kerül ellentétbe”, „nem értette meg korának ellentmondásait” stb.

Tavaszy Sándor filozófiai felfogásának Balázs-féle értékelését alapvető jegyeiben megalapozatlannak tartom. Mégpedig azért, mert az olyan fogalmakat, mint „vidék”, „ösi feltételeken nyugvó sajátos közösség”, „az Egész-hez tartozás”, nem lehet teljességükben, immanenciájukban helyesen értékelni az empirikus szociológiai kutatások elvárásaihoz viszonyítva, s így egyszerűen „elméletieskedő introspekció”-nak nevezni. Az érvelés nem tud meggyőzni arról, hogy Tavaszty társadalomfilozófiája Böhm Károly nyomán haladva a szociológiát a specifikum vizsgálatára alkalmazhatná tette. Nem tud meggyőzni, mert nem bizonyít. S ahogy lenni szokott, hogy mégse menjen minden veszendőbe, megtudjuk: Tavaszty is hajlandó volt engedni a történelmi materializmussal szemben.

A nem marxista filozófiák és szociológiák elemzésében mutatkozó felszínességet nem lehet egyedül Balázs Sándor számlájára írni. Általában sem végeztük el azokat az elméleti alaptanulmányokat, amelyek birtokában tárgyilago-

sabb képet alkothatnánk a két háború közötti ideológiai irányzatok egymáshoz való viszonyáról és kölcsönhatásairól. Így bárki, aki szintézissel kísérletezik, olyan problémákkal találja szembe magát, amelyeket egyedül nem tud megoldani. Ezért a jövőben alaposabban kell tanulmányoznunk a nem marxista filozófiai és szociológiai irányzatokat. Lukács György „egyenlőtlen fejlődés” tétele, amelyet ő a Himalája és a nyúl metaforával érzékeltetett („A Himalája tetején ugráló nyulacska nem nagyobb, mint a síkság elefántja”), a két világháború közötti erdélyi szellemi élet jelenségeire is érvényes.

A *Hitel* csoportosulásával kapcsolatban egy tárgyi, ugyanakkor elvi vonatkozású észrevételt is szeretnék tenni. A csoportosulás „új nemesség” koncepciója valószínűleg Németh László *Új nemesség* esszéjéből ered, amely a *Tanú* 1932. novemberi számában jelent meg. „Új nemességre van szükség, amely példájával és eszméivel megmutatja, hogy ez a két forradalom (a szellemi és az anyagi) egy, szíve és értelme fölényet rákényszeríti a világ zavarára. Csak a kishitűség lakatját kell leütni, s kiderül, hogy ez az új nemesség már itt van. Mozdul, csak akarataiból álljon ki a zsidóság.” E szöveget bárki összevetheti a *Hitel* íróinak hasonló eszmeifuttatásaival. A hivatással rendelkező és nem rendelkező személyek között különbséget tevő Rádulescu-Motru „elit”-eszmeje legfeljebb párhuzamos jelenségnek tekinthető. Mivel a *Szociológia és nemzetiségi önismeret* lapjain hatás és párhuzamos jelenség nincs módszere-
sen elhatárolva, az olvasó a könyv egészének kontextusában az analógiákat is hatásnak értelmezheti.

Az utolsó fejezetben (*A szociográfiai önismerettől a nemzetiségi szociológia felé*) Balázs Sándor programszerűen fogalmazta meg a legfontosabb feladatot: „Szükség van tehát nemzetiségi szociológiára, azaz szociológiára, ami azt jelenti, hogy nem elégedhetünk meg a nemzetiségi megismerésben a segédtudomány szintű szociográfiával, az eddigi és a múltban fölhalmozódott le-
mérő-ábrázoló tapasztalatoktól a szocialista nemzetiségi léthelyzetet az általános szociológiai elemzés szintjére kell emelnünk.” Hogy ez megvalósuljon, ahhoz „szociográfiai múltunk” ismeretére is szükség van. E vonatkozásban Balázs Sándor könyve értékes alkotás: lerakott egy alapkövet, amelyre — mértéktartó igazítással — építeni lehet.

Könyv a hazai radioaktív vizekről és gázokról

Szabó Árpád professzor régi és érdemes munkása a hazai tudományos életnek. Evtizedes kutatótevékenységének eredményeit az ország határain túl is jól ismerik. A közelmúltban megjelent román nyelvű munkája* túlzás nélkül mondható hézagpótló műnek, mivel egyaránt szól a szakemberekhez és a nagyközönséghez, s jelentős segítséget nyújt mindkettőnek a természetes radioaktív tulajdonságú vizek és gázok legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseinek a megértésében. De mindenekelőtt összefoglaló ez a mű, azoknak a kísérleti eredményeknek a szintézise, amelyeket a természetes radioaktivitás kutatásában Szabó Árpád és munkatársai, valamint más hazai szerzők értek el.

Az igen rendszeres monográfia hét fejezetben közli mindazokat az ismereteket, amelyek az említett kérdéskör megértéséhez szükségesek, kezdve a természetes radioaktivitás jelenségének ismertetésétől a vizek és gázok radioaktivitása fiziológiai hatásának felmérésén át el egészen az ebből fakadó gyógyító lehetőségek mérlegeléséig. A vizek, gázok és iszapok radioaktivitásának meghatározását célzó módszerek bemutatásával a szerző kissé bővebben foglalkozik. Ennek során a radon, a rádium és más radioaktív elemek meghatározására ő maga kidolgozta eljárásokról is szól. A legismertebb radon-meghatározási eljárások az ionizáció, illetve a szcintilláció jelenségére alapoznak. Az ionizációs vizsgálatok esetében a radon mennyiségére a feltöltött elektroszkóp kisüléseiből következtethetünk. Az utóbbi eljárásokban olyan edényeket használunk, melyek falát megfelelő szcintillátor vékony rétegével vonjuk be, s a radontartalomra a felvillanások számából következtetünk. A radon kimutatásán alapszik lényegében a rádium mérése is, az előbbi ugyanis a rádium egyik bomlásterméke. Az itt kiragadott vizsgálati eljárások is tanúsítják, milyen rohamos fejlődést értünk el a természetes radioaktivitás kutatásában.

A mű figyelemreméltó része a vizekkel és azok ásványi lerakódásával, valamint a gázok radioaktivitása geokémiai magyarázatával foglalkozó fejezet.

Régóta ismeretes, hogy a vizek összetétele annak a talajnak a minőségétől függ, amelyen átfolytak. Az is tudott dolog, hogy a föld szilárd kérgében szá-

mos radioaktív kőzet található meg kis mennyiségben, s ezek felelősek a vizek radioaktivitásáért. Több olyan ásványvízről is tudunk, amelyek forrásánál ásványi lerakódás jön létre. Ilyenek például a már Nyulás Ferenc, a XVIII. század jeles erdélyi orvos-kémikusa által jelzett románszentgyörgyi és radnai (dombháti) vizek. Szabó Árpád az említett források lerakódásairól kimutatta, hogy magas radioaktivitásúak, s rádiumetaltont állított elő belőlük. Ezt ma már számos belföldi és külföldi laboratóriumban sikerrel használják. A mondott lerakódásokból készült savas oldatokat kitűnő eredménnyel hasznosítjuk más vizek radioaktivitásának növelésére. A szerző egyik érdeme, hogy e cél érdekében egy maga tervezte készüléket állított elő, amelyet könyvében részletesen ismertet. Módszere a hazai tudomány fontos eredményének tekinthető.

A könyv másik érdeme, hogy a hazai radioaktív vizek és gázok pontos leírását nyújtja. A szerző saját vizsgálati adatait áttekinthető táblázatban foglalja össze. Különösen figyelemreméltó megállapítása, hogy a borszéki Pierre Curie-forrásnak, illetve Tusnádfürdő egyes vizeinek magasabb a radioaktivitásuk, mint a Hargita vidéki vulkanikus eredetű szén-savas forrásoknak és vizeknek. A legradioaktívabbak — mint a vizsgálatokból kiderül — a románszentgyörgyi ásványvizek: literenként 10 000 pCi radont és $20,8 \cdot 10^{-2}$ g rádiumot tartalmaznak. Kétségtelen, hogy az említett források vizek magas radioaktivitásukat a tufáknak köszönhetik, amelyeknek rétegein átfolyva, radont és rádiumot oldanak ki belőlük.

A hazai hévizekről szólva, a szerző a herkulesfürdői, az algógyói vizek magas radioaktivitását emeli ki. Vizsgálatai során egyes mélységi eredetű sós vizekben is jelentős mennyiségű rádiumot tudott kimutatni — például a marosszentgyörgyi, a paraídi és más sós vizekben.

Figyelemre méltóak a mofettákkal kapcsolatos megállapításai is. Vizsgálatai során kimutatta, hogy a Torjai-büdösbarlang szén-dioxidjában a legmagasabb a radontartalom: literenként 9800 pCi. A szentimrei Büdös mofettájában viszont csupán 6600 pCi radont talált literenként. E mofetták kénhidrogént is tartalmaznak. Az általa vizsgált többi mofetta — a tusnádfürdői, kovásznai gázömlések — gázai között nincs kénhidrogén, és radontartalmuk is alacsonyabb: 280–400 pCi literenként. Ezek a mérések fontos útmutatással szolgálnak a terápia szá-

* Dr. doc. št. Szabó Árpád: Ape și gaze radioactive în R. S. României. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1978.

mára, így például Kovásznafürdőnek, hazánk egyik legfontosabb balneológiai központjának borvizei és mofettái számos betegsére használatosak.

Szabó Árpád sok irányú kutatásai a hazai iszapok radioaktivitásának mérésére is kiterjedtek. Mivel Románia területén változatos összetételű gyógyiszapok fordulnak elő, ezekkel kapcsolatos eredményei elsőrendű gyakorlati fontosságúak.

Külön fejezet ismerteti a radioaktív vizek és gázok közvetlen, közvetett és késői gyógyító hatását. A szerző részletesen elemzi az alfaterápia különböző formáit, s azok hatását a szervezet egyes részeire. Egyik lényeges megállapítása, hogy a gyenge radioaktív hatású vizek radontartalmát fokozni lehet, s ezáltal olyan mesterséges radioaktív vizek előállítása válik lehetővé, amelyek hatása egyenértékű a természetes vizekével, sőt olykor még erősebb.

Az ivóvizeknek radioaktív anyagokkal való szennyeződése fontos közegészségta-

ni kérdés. A szennyeződés megelőzésére, illetve az ellene való védekezés érdekében Szabó Árpád figyelemreméltó javaslatokat tesz, s olyan automatikus javaslékek felszerelését szorgalmazza, amelyekkel a vizek radioaktivitása állandóan ellenőrizhető, és szükség esetén akár egy egész város vízhálózatának működése leállítható.

A természetes gyógytényezők radioaktivitásának nagysága, élettani hatása, gyógyászati haszna, a vizeink radioaktív szennyeződése elleni védekezés: mennyi olyan kérdés, amely — mint Szabó Árpád könyvének egyik recenzense megállapítja — a huszadik század emberiségét, s fűzzük hozzá, ennek sorában a hazai nagyközönséget ugyancsak közelről érdekli. Úgy véljük, az olvasók véleményét és kívánságát tolmácsoljuk, amikor kifejezzük abbeli reményünket, hogy e kitűnő monográfiát, amely egyidejűleg tudományos összefoglaló és népszerűsítő munka, mihamar magyar nyelven is olvashatjuk.

Soós Pál—Spielmann József

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

CSOÓRI SÁNDOR: NOMÁD NAPLÓ

Csoóri Sándor „naplója” — e gyűjteményes kötetbe felvett esszék nagy többségének tanúsága szerint — személyes indítékú, de nemigen olvastunk az utóbbi három évtizedről hitelesebb történelmi tudósítást a Csoóriénál: a költő érzékenysége, a prózáiról körültekintése, legfőképpen pedig a népével együttélő, nemzetének múltját és jövőjét európai, sőt világ-összefüggésekben kutató értelmiségi felelőssége biztosítja a személyes élmények rögzítésében a távlatot. A *Nomád napló* gondolatainak akusztikája természetesen idő- és tér-meghatározottsági, de aligha vonhatjuk kétségbe a szerző budapesti nemzedék- és pályatársainak értékminősítését, akik a *Valóságban* (1979. 8.) eseményként üdvözölték, rendkívüli írói teljesítményként elemezték Csoóri legújabb könyvét. (Gyurkó László, Huszár Tibor és Orbán Ottó mellett Sükösd Mihály vállalkozott a legnyitabban társadalomtörténeti-irodalomtörténeti besorolásra; kettő, a két legterjedelmesebbet e kötet esszéi közül egyenesen remekműnek nevez. „Az *Utazás, félálomban* — akármerről nézzük — a hatvanas-hetvenes évek kelet-közép-európai gondolkodásának mintadokumentuma.” A *Tenger és diólevél* címűt pedig „mesteressai”-nek nevezi — a montaigne-i „essai”-re, a műfaj eredendő kísérlet-jellegére utalva.)

A *Tenger és diólevél* írója nem tagadja, sőt hangsúlyozza útkeresésének nemzedeki jellegét. Az ötvenes évek végének a hangulatát így idézi:

... Hiába akartam, nem tudtam elszakadni a politikától, s begubózni a költészetbe. Szerettem volna tisztázni, mi történt velem, velünk, mi történt az országgal. De hallgatni csak az ösztöneimre hallgathattam, mert akik az eseményeket akár az ideológia, akár a lazajlás szemszögéből elemezték, szerintem elkövették azt a szellemi vétséget, hogy az egészről beszéltek a részletek alapján. Ráadásul megfordították a folyamatot is: a tragédia előidéző okainál fontosabbnak tartották hangsúlyozni a tragédia következményeit: azt, ami történt, annál: miért is történt? A történelem tudatosan elhamarkodott megítélését éreztem ebben. A katarzis le-

párolását szabvány üvegekbe. Többet és mást szerettem volna hallani, mint amit a politika a nyilvánosan bevallható válság és a kötelező szigor malomkövei közt őrlőde bevallhatott. Bennem ugyanis egy lélektani alapigazság zakatolt egyfolytában. Hittel vallottam, hogy beteg és torz dolgokat is csak akkor követ el egy nép, ha előzőleg megbetegítették. Nyilván ez történt velünk is. S ha ez így igaz, akkor mi nem a történelem balekjei, hanem szerencsétlen zuhanású Dugovics Tituszai vagyunk. Bukás és példa is. Heves szívrohamunk az egész közép- és kelet-európai térség figyelemzetető szívrohama volt.

E kínzó kérdések megvitatásához lap kellett volna, folyóirat. Lap helyett azonban csak baráti társaság verődött össze, hogy gátlástalanul véresre karmolva egymást, végigmondjuk újra és újra a korszak nagy monológjait, s kinyomtatás nélkül is hitelt szerezzünk tilalmas, kényes gondolatoknak.

Az úgynevezett belvárosi társaság Jancsótól Gyurkóig, Hernáditól Orbánig, Sik Csabán, Tornain, Konrádon, Vekerdin át Sükösdig ellenzékinek számított.

Mosolyognom kell, ha földézem a rágalmakat.

Akadtak, akik az egzisztencializmus magyarországi képviselőinek néztek bennünket: romantikus Európa-majmolóknak. Mások álmodern sznoboknak, a szellem árvaházi gyerekeinek, akik boldogan rángatják magukra a nyugatiak elhányt és kifakult alsóneműit. Pedig csak annyi történt, hogy kigombolt lélekkel próbáltunk csavarogni eszmék és filozófiák magaslatain. Camus és Sartre politikai párba ugyanúgy szóba jött köztünk, mint Claude Lévi-Strauss embertana, Malraux Képzőművészeti Múzeumának az eszméje. Kafka és Wittgenstein, Eliot és Beckett, Russel és Toynbee a mi keddi és pénteki találkozásainkon, mint a modern kor új evangélistái, folyton idézett szerzők voltak. Korunk szellemi körképe tagadhatatlanul jobban vonzotta és lekötötte figyelmünket, mint a hazai távlatok. Lenézés, gőg-élt bennünk? Ellenkezőleg: hűség. Vadul kerestük a hidegháború éveiben elszagattott kötélek végét, melyek Európához köthetik újra Magyarországot. Vonzalmunk, per sze, mint a kétkelkűséggel megverték és megáldottaké, nem merült ki az egyértelmű bámulatban: megszülte bennünk az európaiság kritikáját is. A beckett-i abszurditást például egy túlonúl filozofikus rikácsolású strucc tojásának ítéltük. A sztálini korszak naponta lejátszódó abszurditásai számunkra nem szellemi, nem értelmiségi, de nagyon is tenyeresalapas valóságélményt jelentettek. Voltak pillanatok, amikor a Godot-ra várókat felnőtt sajnálkozással néztük, mint ahogy a háborút járt katonák nézhetik a békebeli, de háborútól reszkető katonákat. Ilyen pillanat volt a lengyel film pillanata. Aztán a magyar és cseh filmé. A jugoszláv tanulmányírás pillanata. Európa-hoz kötődésünk — bármilyen furcsán hangzik is — kelet-európaiságunk tudatát izmosította.

És mindezt egy olyan nagyszépen olvassuk, amely a bartóki modell nyomában indulva el, a népi kultúra jelentését, továbbélését kutatja; amely megdolgoztató — bár nyilván vitatható — szembesítésben követi végig a XX. századi magyar líra megújulási kísérletét (Erdélyi József népi gyökerű tárgyiaságával József Attila szürrealisztikus népiségét állítva szembe); amely az ipari forradalmak analógiájára felrajzolja a „néprajzi forradalom” modern térképét (és ebben fő helyet szán Kallós Zoltánnak, gyűjtéseinek, példája kisugárzásának); amely a legkorszerűbb elkötelezettséggel szól hazafiságról és nemzetköziségről.

Csoóri nem felhőjáró, nem különösebben derűlátó, ám a „tisza forrás”-hoz hajolva, a munkához szükséges erővel és hittel töltődik fel: „... a műköltészetben időről időre halálos aggályok merülnek föl: mivégre is való a költészet? van-e célja, értelme, hatása? Egyáltalán: mivégre való a művészet maga? A népköltészetben sose botolhat bele az ember hasonló, görcsös tuskóba. Hogy miért születtünk, miért halunk meg, s miért úgy élünk, ahogy élünk — ezek újra és újra föllobbanó kérdések. De hogy mire való a tánc, az ének, a zene, a játék, az soha! Úgy látszik, az embernek a barlangi időkől kezdve szüksége volt rájuk, mint a kezére, a lábára, a szemére, mint az ösztönére.” (Magvető, Budapest, 1979.)

K. L.

RADU FLORA: CAPCANA

Radu Flora a jugoszláviai román irodalom egyik jeles képviselője, a belgrádi egyetem professzora *Capcana* (Csapda) című regénye cselekményének színhelye egy jugoszláviai, eldugott kis román falu, a két világháború közötti időszakban. Mihai Cimpeanu, frissen végzett fiatal tanító egy évet beszél el, mely nem szakítható el a román faluközösség gondjaitól, az oktatás-nevelés nehézségeitől, a korabeli politikai manipulációk képtelenségeitől (a választási kampány is a regény-

cselekmény idejére esik). A fiatal román tanító — szerb nyelven végezte tanulmányait — minden igyekezetével azon van, hogy kívül maradjon a politika, a falu (többségében szerb) vezetői közötti ellentétek s a helybeli pletykák világán — ami ilyen kis közösségben is lehetetlennek bizonyul. Kívülállása gyanúsá teszi mind a hivatalosságok, mind kollégái, mind pedig a falu manipulált közvéleménye szemében. Amikor egy rövid tanév lejártával helyzete kilátástalanná válik, épp behívják katonának.

A regény legfőbb erényeként az őszinte, nyílt hangot, az író humanista alapállását emelhetjük ki. Egy jellemző részletet idézünk a könyv első feléből:

„Eddig legalábbis semmi politikai célzás. Címpeanu érzése szerint nyoma sincs semmi korlátozásnak. Nemzetiségi vagy etnikai vonatkozásban sem. Címpeanu nem tapasztalja, hogy Ghirici igazgató valamilyen tekintetben is lebecsülne a román iskolásgyerekeket. Ellenkezőleg. Jó pedagógus, foglalkozik velük, s ezt megköveteli a tantestület tagjaitól is. Legalábbis neki így tűnik. Igaz, többnyire szerbül beszél a gyerekekkel. De ezek már IV. osztályosok. S meg kell tanulniuk az adminisztráció nyelvét. Kötelezően. De Ghirici úr tud románul is. És elég jól. Az igaz, hogy a román nyelvet Pitac úr tanítja az ő osztályában. De cserében Ghirici úr tanítja helyette a III. osztályban a szerb nyelvet. Pitac úr tulajdonképpen alig tud szerbül. Mi több, nem is akar megtanulni. Egyáltalán nem strapálja magát ebben a vonatkozásban. Pedig már vagy három éve itt van, ebben az országban. Lehet, hogy tud is szerbül. De soha senki nem hallotta beszélni ezen a nyelven. Valamiféle belső ellenállás van benne. Rejtőzködő és makacs. Az igazgató olykor az anyanyelvükön szól a gyerekekhez. Pedig nehezen ejti a szavakat ezen a nyelven. S nem jutnak eszébe a kifejezések. Mindegyre Eva Pitac asszonyt kérdezi meg.

— Pitac kollégán, hogy is mondják (ennek és ennek) románul?

Máskor így mondja:

— Hogy mondjátok ti, románok...?

Az utóbbi időben a fordító szerepét mindinkább Mihai Címpeanu veszi át.

— Címpeanu kolléga — mondja, szándékosan szétválasztva a diftongust —, hogy is...

Mintha alig várta volna, hogy helyettesíthesse valakivel Pitac tanítónót. Nem mintha az valaha is visszautasította volna. Hanem a férje miatt, aki nyilvánvaló ellenállást mutat. Bár passzív ellenállást. Formálisan társalognak. Hivatalosan. A legelemből jómódor követelményei szerint. De ha hallgatja őket az ember, az az érzése, hogy szidalmaznak egymást. Gondolatban.

Nagyon mulatságos, amikor ezek ketten beszélgetnek. Egyik szerbül. A másik románul. Mert a tantestület tagjaival az igazgató kizárólag csak az állam nyelven beszél. És jogosnak véli követelését, hogy azok az alkalmazottak, akik ennek az országnak a kenyerét eszik, legalább tanulják meg a hivatalos nyelvet. Egy hivatalos intézménynél. Egy állami iskolában.

Az objektív előadásmód, a látszólag szenvtelen hang mögött határozottan érezzük a szerző következetes, kritikai magatartását a regény egyes szereplőivel szemben. (*Editura Libertatea, Panciova, 1979.*)

K. E.

INTERJÚK BABITS MIHÁLYAL

Gál István, a Babits-hagyaték kitűnő ismerője, lelkiismeretes kutatója újabb kiadványokkal gazdagította a Babits-irodalmat. A legújabb kötet külön érdekessége, hogy — akárcsak az *irodalom elmélete* című, Babits Mihály 1919-es egyetemi előadásait Fábry Zoltán lejegyzésében megismertető kis könyv — abban a nyomdaipari szakközépiskolában készült, amelynek jogelődjében a költő 1912 és 1916 között tanított. Mindkét mű (az egyetemi előadások szövege és az interjúk gyűjteménye) azonban jóval több, mint bibliográfiai érdekesség. A Gál István és Téglás János gondozta interjú-kötet 46 interjút tartalmaz, az 1918 és 1941 közötti időből, legnagyobb részük most jelenik meg először kötetben. Izgalmas szembenézni az írói vallomásokkal, a Babitsról korábban kialakult és részben ma is tovább élő véleményekkel, tévhitekkel, szembesíteni őket azzal, ahogy a költő önmagát látta.

Visszatérő kérdés ezekben az interjúkban, anketokban: „Politizáljon-e az író vagy ne politizáljon?” Az „apolitikus” Babits 1926-ban többek közt így válaszolt az Est körkérdésére: „A tiltakozás mindig hangosan és készen áll az író ajkain. De jöjjön ez a tiltakozás mindig a legmagasabbról, s csak ott, ahol igazai mély és szent érdekekhez nyúlunk! Mit törődik az író a politikusokkal s pártjaik-

kal? Süjtja őket hallgatásának megvetésével, s a kicsi küzdelmeket, a többé-kevésbé személyi intrikákat bizza rájuk: nekik való! De harsányan emelje föl szavát ott, ahol politikai érdekekből embereket gyilkolnak rakásra, fajokat uszítanak egymásra, nemzeteket csonkítanak és kultúrákat bénítanak; ahol a hazudt jóvoéért az eleven jelent áldozzák fel... Ugyancsak *Az Estben* jelent meg, 1928-ban, Babits Mihály válasza származásáról, hovartartozásáról — humanista eszményeiről: "...ki tudhatja jobban, mennyire nem érdem a származás, mint az író, ki szokva van az emberi értékeket csupaszra vetköztetni? Nem születhetnek-e különb emberek — és különb írók is — szláv vagy proletár, vagy mondjuk, zsidó vérből, mint a legkékebb spanyoléból? És ha talán proletárvér folya bennem, bizonyos arra volnék éppoly büszke! Dehát így van ez, s tán így is kell lenni! Mindenki 'arra büszke, aki ő — ahonnan ő jött, amit ő hozott: mi mást tud adni az Emberiségnek? Minden faj tele ajándékokkal — minden nemzet és minden osztály tele — de mindenki csak a magáét adhatja. Mindenki gazdag lehet a magáéval, de csak a magáéval. Milyen értelmetlen kérdés: ki szeretné lenni, ha nem te volnál? Mit érne bármi kincs teneked akkor? Nem te volnál gazdag! Egyetlen kincsed magad vagy, akit örököltél: nemzetedből kinőtt egyéniséged értékei.

Ezekből adhatz valami újat a világnak: idegenből csupán kapnod lehet. Ezért tiltakozik valami ösztönösen az íróban nemzetiségének meghamisítása ellen: missziójának meghamisítása az. Az író missziója a nemzete öröklött lélekének mélyéből hozott vagy abból benne kitermelődött színekkel, kincsekkel gazdagítani az emberiséget. Ez nem valami nemzeti elzárkózás, hanem ellenkezőleg: aktív részvétel az emberiség lelki életének sokhúrvá szerelésében. Nem is megvetése az idegennek, hanem inkább az igazi tisztelet és megbecsülés álláspontja minden becsületes nemzeti kultúrával szemben. [...] Tisztelet és becsülés mindaddig, míg valóban autochton nemzeti kultúra s nem akar lenni hódító és ragadozó nacionalizmus. Mert az — erőszakos vagy álnok — hódítás éppoly kevésbé tisztéletreméltó a kultúrában, mint a — politikában."

1933-ban Bálint György beszélgetett az ötvenéves íróval. Ebben az interjúban olvassuk: „Mondják, az írói hírnév: félreértések összege. Ez is igazabb minálunk, mint másutt, s manap, mint valaha. Engem például első verseim »forradalmárrá« avattak az akkori közönség szemében. Semmi forradalmi nem volt ezekben a versekben. Sőt, ellenkezőleg: a régi nagy költészet hagyományaihoz tértek vissza. De igaz, nagy költészetre törni a kor lagymatag sablonjaival szemben, ez már forradalomnak számított...“ A formaművészet, a l'art pour l'art vádra avagy minősítésre így válaszolt Babits: „Ez megint félreértés volt. Én tisztelem a forma nagyszerű hősiességét. De sohasem beszéltem csak azért, hogy beszéljek. Mindig mondani akartam valamit. Valami fontosat. S amennyiben minden fontos szó: harc — harcolni akartam. Maga a l'art pour l'art hangoztatása is a harc egy neme volt. És aztán az emberi próza szavai szegények. Vannak fontos dolgok, amiket csak rím és ritmus tud elmondani. Ezeket rímben és ritmusban mondtam el. Politikáról nem beszéltem, mert nem éreztem fontosnak a politikát. Mihelyt fontosnak éreztem, megszólaltam. A háború alatt hangosan megszólaltam...“ Ennek a megnyilatkozásnak a szomszédságában keletkezett a következő nyilatkozat is: „Veszedelem idején mindenkinek kötelessége segíteni, aki tud, rámutatni a menekésre, amelyet megpillant. És a politikai szakértelemnél ilyenkor többet ér a szűz tekintet, a meg nem fertőzött ész, hogy a filozófusok uralkodjanak a városban, mint Platon kívánta. De micsoda felelősség is ez egyúttal! Milyen önbizalommal, mennyi biztonsággal kell bírnia annak, aki mélyebb tanulmány nélkül mer politizálni ma, amikor a legkisebb kérdés is valóságos útvesztője a látszatoknak és veszedelmeknek! — Ha ezt a biztonságot érzi magában az író: lépjen ki! De akkor se feledje igazi feladatát, amely nem politikai, hanem erkölcsi. És ne feledje, hogy mindig több szolgálatot tesz a kormányosnak, ha a sarkcsillagra mutat, mint ha... talán egy délibábra.“

A Babits-értékelésekben korábban gyakran előfordult a „polgári korlátok“ jelzése. Legalább ilyen fontos, hisszük, a babitsi humanizmus időszerűségének hangsúlyozása. (Budapest, 1979.)

K. L.

GYURKÓ ISTVÁN: ÁLLAT ÉS KÖRNYEZET

Az élőlény és környezete megbonthatatlan egységet alkot. Környezet minden, ami az élőlényt körülveszi, létezését lehetővé teszi; a statikus „környező tér“-en túl ide tartoznak az itt lezajló, anyag- és energiaáramlással járó folyamatok. A környezet élettelen (abiotikus) és élő (biotikus) tényezők összessége. Az élő szer-

vezet és környezet között állandó dinamikus, ellentmondásos folyamat zajlik, s ez két irányú: egyfelől a környezet hat az élőlényre, másfelől az élőlény hat környezetére. E bonyolult kölcsönhatásokat és ezek törvényszerűségeit az ún. környezetbiológia vagy ökológia tárgyalja. Nemrégén önállósult, de máris igen komplex, szerteágazó tudományág, amelynek egyik része az állatökológia; ez tovább tagoldódik egyedi ökológiára és az állatpopulációk, illetve állatközösségek ökológiájára.

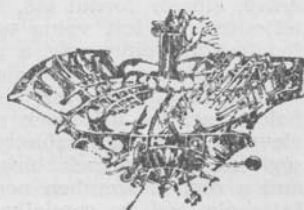
Gyurkó Istvánnak a nyáron megjelent könyve az állatökológia első fejezetét, az autoökológiát, azaz egyedi ökológiát tárgyalja. A szerzőt — a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem biológiai fakultásának gerinces-állattan előadótanára — 1963-ban megjelent, *A halak élete* című könyve óta nem szükséges bemutatni. Újabb munkája, az *Allat és környezet* hasonlóképpen a szakember alaposágával, tudományos igényességével megírt, nagy ismeretanyagot közlő kötet, amelynek megjelenése égető szükségletet elégít ki biológiai szakirodalmunkban. Egyedi ökológiával foglalkozó mű ugyanis mindeddig sem román, sem más nyelven nem jelent meg.

„Hazai vonatkozásban — írja Gyurkó — M. Hamar—Al. Truță *Populații de animale* és B. Stugren *Ecologie generală* és *Allgemeine Ökologie* című munkái érdemelnek említést. A fenti munkákban tárgyaltak azonban eleve feltételezik az autoökológiai ismereteket. Ilyen tárgyú könyvhöz a szakemberek is nagyon nehezen vagy egyáltalán nem jutnak hozzá. Az egyetemeken az autoökológia nem szerepel a tantervben, s ezzel magyarázható a biológianárok bizonyos fokú tájékozatlansága, valamint az a nehézség, amivel meg kell küzdenünk az ökológia tanításánál az általános iskolában. Ugyanis az általános iskolában az ökológia általános részét tárgyalják, ehhez pedig tanárnak és tanulóknak egyaránt egyedi ökológiai ismeretekre van szüksége. Csak ily módon haladhatunk a megismerés folyamatában az egyszerűtől a bonyolult, az egyestől az általános felé. A könyv a szakemberek ismereteinek kiegészítését, rendszerbe foglalását és tájékozódását igyekszik szolgálni, de az állatökológia iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják.”

A kötet logikus sorrendben, fejezetekre tagolva mutatja be az állat helyét a természetben, környezetével való viszonyát, a rá ható élettelen tényezőket (fény, hő, nedvesség), az élettér különböző tényezőit (levegő, víz, talaj), valamint az élő környezetet. Különös gonddal kidolgozott rész a *Táplálék* című fejezet — ami nem meglepő, ha tudjuk, hogy a szerző éppen táplálkozásbiológiai szakmunkáival vitt ki magának nemzetközi tekintélyt. Hasonlóképpen újszerű, példákval gazdagon illusztrált rész a *Városi környezet* című fejezet, s ugyanez az élő környezetnek szentelt részről is elmondható.

Számos ábra (rajzok, diagramok) és sok-sok példa teszi a könyvet könnyebben érthetővé. Sajnos, a grafikai munka nem éri el a szöveg rangosságát. A fedőlap a primitív képeskönyv-illusztráció színvonalán áll, a szöveg közti rajzok — nem a diagramok! — kidolgozása is sok kívánnivalót hagy maga után. Mindazonáltal e könyvnek nem szabad hiányoznia egyetlen, az állatökológia iránt bármily kevésbé is érdeklődő olvasó polcáról sem — hogy a szakemberekről, tanárokról ne is beszéljünk. Kár, hogy példányszáma alacsony, mindössze 2000; reménykedünk kell második kiadásában. (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1979.*)

K. J. B.

Simon Sándor rajza